

הצעה לתיקון

שלוש חוויות בתיקון ליל חג השבועות

1. מבוא
2. מתיקון של יחידים למנהג כלל ישראל - ההתפתחות ההיסטורית של תיקון ליל שבועות
3. שלוש חוויות בליל שבועות
- 3א. גישת השותפות
- 3ב. גישת התיקון
- 3ג. גישת הציפייה
4. מה ללמוד בליל שבועות? ליל שבועות כחוויה קהילתית
5. סיכום והצעה לדין

* * *

1. מבוא

לכל חג ומועד בלוח השנה היהודי יש את המוקד המרכזי שלו: ראש השנה מתמקד באכילת ה"סימנים" ובתפילה, חג הסוכות מתמקד בשיבה בסוכה, חוויית החנוכה מתמקדת בהדלקת נרות החנוכייה ובפסח המוקד הוא ליל הסדר.¹ לכל חג גם יש מסר אותו הוא מעביר ומחדד, בעיקר בעזרת המוקד המרכזי שבו. חג הסוכות מחדד את האמונה בקב"ה על ידי היציאה מהבית, הדלקת החנוכייה מסמלת את ההתמודדות עם התרבות היוונית ואת חנוכת בית המקדש וחידוש הריבונות היהודית בארץ ישראל, ואילו הישיבה בליל הסדר "כבני חורין" מבטאת את החירות של העם היהודי.

חג השבועות הוא חג מוזר. במקורו אין לו תאריך קבוע - הוא נחוג ביום החמישים לספירת העומר, ואף אין לו ייחוד משמעותי בתפילה. שלושת המנהגים היחידים שהם יחודיים לחג השבועות הם תיקון ליל שבועות, עיטור בתי הכנסת בקישוטים מן הצומח ואכילת מאכלי חלב. שלושה מנהגים שאפילו אינם מופיעים בשולחן ערוך (שני המנהגים האחרונים מופיעים בדברי הרמ"א).

מטרתי במאמר זה היא לשפוך אור על המסר של חג השבועות כפי שהוא מתגלם במנהג לימוד התורה בליל שבועות. אדון בהתפתחותו ההיסטורית של מנהג זה, בדרכים השונות בהן אפשר לחוות באמצעותו את ליל שבועות ובשאלה באיזה טקסט צריך לעסוק בלילה זה. תקוותי כי דברים אלו יועילו לנו כבני ישיבות וכאנשי תורה, לחוות את חג השבועות בצורה שלמה ועמוקה יותר, ולהצליח לכוון אל המסר הגדול שהוא נושא בחובו.

דוד בורבק הוא
בוגר מחזור ה',
מורה לתרבות
ומורשת ישראל
בבית הספר
הממלכתי
במבועים
וסטודנט לתואר
ראשון בחינוך
במכללת יעקב
הרצוג

1. תודתי לרב ד"ר מעוז כהנא ממכללת הרצוג על עזרתו הרבה בהכנת וכתובת המאמר.

2. מתיקון של יחידים למנהג כלל ישראל - ההתפתחות ההיסטורית של תיקון ליל שבועות

את המקור בו מופיע לראשונה המנהג ללמוד תורה בליל שבועות אנו מוצאים, באופן די מפתיע, בדבריו של הפילוסוף היהודי-הלניסטי, פילון האלכסנדרוני. כך מתאר פילון שחי בסוף ימי בית שני, את מנהג כת האיסיים בליל שבועות:

מנהג האיסיים בליל שבועות להיות נעורים כל הלילה, והיו עסוקים במנהגי חסידותם ובתפלות כל הלילה.²

בדברי חז"ל³ אנו פוגשים את מנהג תיקון ליל שבועות לראשונה בספר הזוהר, בו מתואר ליל חג השבועות של רשב"י וחבורתו:

רבי שמעון היה יושב ועוסק בתורה, בלילה שבו הכלה, מתחברת בבעלה. שלמדנו, כל החברים שהם בני היכל הכלה, צריכים באותו הלילה, שלמחרתו (ביום השבועות), הכלה נועדת להיות תחת החופה עם בעלה, להיות עמה כל אותו הלילה, ולשמוח עמה בתיקוניה שהיא מיתקנת בהם (דהיינו לעסוק בתורה), ומתורה לנביאים, ומנביאים לכתובים, ובדרשות המקראות ובסודי החכמה. משום שאלו הם התיקונים שלה ותכשיטיה. והיא, הכלה, ועלמותיה, באה ועומדת על ראשיהם, ומיתקנת בהם, ושמה בהם כל אותו הלילה. ולמחרת, ביום השבועות, איננה באה לחופה אלא עמהם. ואלו, החברים העוסקים כל הלילה בתורה, נקראים בני החופה. וכיוון שבאה לחופה הקב"ה שואל עליהם, ומברך אותם, ומעטר אותם בעטרותיה של הכלה. אשרי חלקם.

2. פילון האלכסנדרוני, **על חיי העיז, בתוך: פילון האלכסנדרוני - כתבים**, ירושלים: מוסד ביאליק והאקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, 1986 עמ' 83. האיסיים היו כת יהודית סגפנית בתקופת בית שני. שמה נגזר משיבוש המילה היוונית 'Hosioetes' שמשמעותה 'חסידות'. בספרו **על חירות הצדיק** (פרקים י"ב-י"ג) מתאר אותם פילון כך: "כי מספרם מגיע לארבעת אלפים ומעלה... והם קובעים את מושבם בכפרים ולא בערים, מהם עובדים את האדמה ומהם עוסקים במלאכות שונות המרבות שלום בעולם... האיסיים אינם צוברים כסף וזהב, אינם רוכשים אחוזות ארץ גדולות, ואינם חומדים הכנסות רבות, אלא שואפים לספק את צרכי חייהם ההכרחיים בלבד והם כמעט היחידים בעולם אשר אין להם רכוש וקניין... אין בהם אפילו עבד אחד, אלא כולם עוזרים איש לרעהו כבני חורין... ואשר לפילוסופיה מניחים אותה את תורת ההגיון לאנשים הלהוטים אחרי הפטפוט, משום שאין בה צורך להשגת השלמות... לעומת זה לומדים הם בשקידה רבה את תורת המוסר, ובעניין זה יהיו להם לעיניים חוקי אבותיהם אשר יקטן כוח השכל האנושי מהשיגם, אם לא יערה עליו אלוהים רוח ממרום... שלשה הדברים אשר ישימו להם לקו ולמשקולת: אהבת אלוהים, אהבת המוסר ואהבת הרע... מעלותיהם הנוגעות לאהבת הרע הן: חבת הבריות, שוין הזכויות, ועל כולן - שתוף החיים... אין לאיש מהם בית מיוחד רק לו, שאינו משותף לאחרים, אלא הבית עומד פתוח לדור בו בצוותא... אף אוצר אחד לכולם והוצאות משותפות... כי את הכסף שבו משתכרים בעבודתם יום יום, לא ישימו בכיסם, אלא יכניסוהו לאוצר החברה, וכל מי שרוצה לטול יבוא ויטול ויפיק ממנו תועלת" (פילון האלכסנדרוני, **על האיסיים, קטעים ושריזים**, תל אביב: הוצאת א.י. שטיבל, תרצ"ז, עמ' 158-156). לפי דברים אלה, קל להבין איך תיאר אותם פילון כ"עסוקים במנהגי חסידותם ובתפלות" בליל שבועות אף על פי שלא ברור מה היו אותם מנהגים.

3. במאמר זה אתייחס לספר הזוהר כספר שחיברו רבי שמעון בר יוחאי. ראו דבריו של הרב דוד כהן ("הנזיר"): "ספר הזוהר, לר' שמעון בר יוחאי ותלמידיו ותלמידי תלמידיו נתגלה על ידי ר' משה די ליאון בתחילת האלף השישי" (הרב דוד כהן, **קול הנבואה**, ירושלים: הוצאת נור דוד, תשס"ב 'מאמר החכמה הפנימית', פסיקה ח, עמ' קמו. ועיינו שם בהערה כז). הסברו של הרב הנזיר - המבוסס על עדויות רבות דוגמת ספר יוחסין לרבי אברהם זכותא, ר' יצחק דמן עכו ועוד - מסביר כיצד ייתכן שבספר הזוהר, המיוחס לרשב"י, מופיעים מאמרים בשם חכמים המאוחרים לרשב"י דוגמת ר' חייא ור' אבא שפעלו שני דורות אחריו. כמו כן, ראו: הרב יהודה אשלג, **הקדמה לספר הזוהר**, ס' נט-ס.

והיה רבי שמעון וכל החברים מרננים ברננת התורה, וכל אחד ואחד מהם היה מחדש דברי תורה, ורבי שמעון היה שמח. וכן כל שאר החברים. אמר להם רבי שמעון: בני, אשרי חלקכם, כי למחר לא תבוא הכלה אל החופה, אלא עמכם, משום שכל אלו המתקנים תיקוני הכלה בלילה הזה, ושמחים בה, כולם יהיו רשומים וכתובים בספר הזיכרון, והקב"ה מברך אותם בשבעים ברכות ועטרות מהעולם העליון.⁴

קטע זה מתאר את אוירת ההכנה לקבלת התורה ששררה בבית מדרשו של רשב"י, את המוטיבציה ללימוד התורה, את החוויה אותה חוו בני חבורתו של רשב"י⁵ ואת סדר הלימוד של אותו הלילה, הכולל לימוד תנ"ך, מדרשים ותורת הסוד. עדות נוספת למנהג לימוד התורה בליל חג השבועות היא עדותו של המקובל ר' דוד בן ר' יהודה החסיד:⁶

נהגו הקדמונים ז"ל משרתי עליון שלא לישן בליל שבועות, ועכשיו בשתי לילות. וכל הלילה קורין בתורה ובנביאים ובכתובים ומדליגין בתלמוד ובהגדות, וקורין בחכמות סתרי התורה עד אור הבוקר. וקבלת אבותיהם בידיהם. והעניין הזה טוב ונכון ואשריהם בזה ובבא ואשרי העם שלו ככה.⁷

מנהג תיקון ליל שבועות איננו מוזכר בספרי המנהג האשכנזיים המרכזיים דוגמת **מהרי"ל** או **מנהגות וורמייזא** לרבי יודא ליווא קירכום,⁸ ולמעשה תחלופנה כארבע מאות שנה עד לפעם הבאה בה יוזכר מנהג זה, בדבריו של ר' חיים ויטאל, תלמידו של האר"י:

ולא עוד אלא שצריך האדם שלא לישן בלילה הזאת כלל ולהיות כל הלילה נעורים ועוסקים בתורה כנזכר באורך בהקדמת ספר הזוהר בפרשת בראשית ובפרשת אמור.⁹

ואכן ר' אברהם גלנטי, בן דורו של האר"י, מתאר את ליל שבועות של חכמי צפת כך:

ישנים שעה אחת או ב' שעות, אחר שעשו צרכי מועד, לפי שבלילה אחר האכילה מתקבצים בבתי כנסיות, כל קהל וקהל בבית הכנסת שלו, ואינם ישנים כל הלילה, וקורין תורה נביאים וכתובים, ומשניות וזהר ודרשות בקראי עד אור הבוקר, ואז כל העם טובלים בבוקר קודם תפלת שחרית, כדאיאתא בזוהר פרשת אמור, מלבד טבילה שטובלין בערב שבועות.¹⁰

4. **הקדמת ספר הזוהר**, דף ח ע"א. לשם נוחות, הציטוטים מספר **הזוהר** במאמר זה לקוחים מתוך תרגומו של הרב יהודה לייב אשלג ב**פירוש הסולם**. הסוגריים במקור.
5. על החוויה בליל שבועות נעמוד להלן בפרק השלישי.
6. פעל בספרד זמן קצר לאחר גילוי של ספר הזוהר על ידי ר' משה די-לאון במאה ה-13.
7. כתב יד הספרייה הבריטית 711, דף 71א. ראו: משה חלמיש, **מקומה של הקבלה במנהג**, עמוד רכב-רכג, בתוך: **מנהגי ישראל**, ג, הרב דניאל שפרבר, ירושלים תשנ"ה.
8. משה חלמיש, **מחקרי חג - כתב עת לתרבות יהודית** (5), בית ברל, תשרי תשנ"ד, עמ' 62-78. ראו: משה וילינגר, "לימוד בליל שבועות", בתוך: **דף קשר**, אלון שבות: ישיבת הר עציון, סיוון תשס"ו.
9. ר' חיים ויטאל, **שער הכוונות**, עמוד פ"ט. בדברי **ספר הזוהר** על פרשת אמור הנזכרים כאן נעסוק להלן.
10. "הנהגות אנשי צפת, על פי ר' אברהם גלנטי (תלמיד ר' משה קורדובירו)", בתוך: S. Schechter, *Studies in Judaism*, Philadelphia 1938, pp. 295. הרב מאיר בר אילן, "תיקון ליל שבועות: התהוות ותקדימים", בתוך: **מחקרי חג - כתב עת לתרבות יהודית** (8), בית ברל, תשרי תשנ"ז, עמ' 28-48.

מעניין לראות שר' יוסף קארו, בן דורו של האר"י, לא הזכיר את המנהג ללמוד בליל שבועות לא בבית יוסף ולא בשולחן ערוך, אם כי הוא עצמו נהג כך. כפי שמעיד ר' שלמה הלוי אלקבץ:

דעו לכם כי הסכמנו החסיד, נטרי רחמנא ופרקיה (- הכוונה לר' יוסף קארו), ואני עבדו ועבדיכם מהחברים לעמוד על נפשנו ליל שבועות ולנדד שינה מעינינו ותודה לאל כן עלה בידינו כי לא הפסקנו רגע רק אשר תשמעו ותחי נפשכם. וזהו הסדר שתקנתי וסדרתי בלילה ההוא: ראשונה תורה קריינ'... ואחר כך למדנו משנה כל סדר זרעים ואחר כך למדנו על דרך האמת. ובעת שהתחלנו ללמוד המשנה ולמדנו שתי מסכתות זיכנו בוראנו ונשמע את קול המדבר בפי החסיד נר"ו קול גדול בחיתוך אותיות וכל השכנים היו שומעים ולא מבינים והיה הנעימות רב והקול הולך וחזק ונפלנו על פנינו ולא היה רוח באיש לישא עיניו ופניו לראות מרוב המורא והדיבור ההוא מדבר עמנו.¹¹

אם נסכם עד כה, ניתן לראות שעד המאה ה-16 הלימוד בליל שבועות היה מנהג ליחיד סגולה: רשב"י וחבורתו, וחכמי צפת. מגמה זו השתנתה מעט אחרי ימיו של האר"י.

בשנת 1572 נסתלק האר"י ובשנת 1612, לאחר כארבעים שנה בלבד, נדפס "סדר תיקון ליל שבועות" (כתוספת לספר **תיקוני שבת**) בעיר קראקא שבפולין. מעט לאחר מכן, בשנת 1649, מתאר ר' ישעיה הלוי הורבין בספרו **שני לוחות הברית (של"ה)** את המנהג ללמוד בליל שבועות כמנהג מפורסם ועממי:

בלילה ההוא של חג השבועות ירוד השינה מכל מי שרוצה לדבק בקדושה ויעסוק התורה כל הלילה וכדאיתא בזוהר... וסדר הלימוד של זו הלילה כבר נתפרסם ונועד לרבים ע"י הקונטריסין שנתפשטו והמנהג הזה נתפשט בכל ארץ ישראל ובכל המלכות אין נקי כולם כאחד מגדולים ועד קטנים וכן קיימו וקבלו עליהם ועל זרעיהם.¹²

עדות נוספת להתפשטותו של מנהג זה, ניתן למצוא אצל ר' אברהם אבלי הלוי גומבינר,¹³ בפירושו על **השולחן ערוך, מגן אברהם**:

איתא בזוהר שחסידים הראשונים היו נעורים כל הלילה ועוסקים בתורה וכבר נהגו רוב הלומדים לעשות כן.¹⁴

בשנת 1648 הופיע תיקון ליל שבועות לראשונה כקובץ עצמאי בוונציה. בשער של קובץ זה נכתב כך:

סדר קריאת ותיקון לילי חג השבועות... המתקדשים והמטהרים במיעוט שינה... יובילו שי למורא מנחה בלולה במקרא, משנה, הלכות ואגדות, דבר בעתו מה טוב להודות...

11. מובא בשל"ה, על מסכת שבועות, כט ע"ב (הסוגריים שלי). בעקבות האירוע המתואר כאן עלו ר' יוסף קארו וחבריו לארץ ישראל.

12. של"ה שם. ראוי לציין כי אביו של השל"ה, ר' אברהם הורבין, לא מביא את המנהג בספרו **עמק ברכה**, מה שמעיד על התפשטותו המהירה של מנהג זה.

13. פולין, המאה ה-17.

14. **מגן אברהם**, אורח, סימן תצד, ד"ה "איתא". כך כותב גם החיד"א אשר פעל כמאה שנה אחרי **המגן אברהם**, ראו: **ברכי יוסף**, אורח חיים, סימן תצד אות ח.

ומעברו השני של הדף נכתבה עדות על התפשטותו המהירה של המנהג:

מנהגן של ישראל קדושים לעמוד בליל שבועות... ואף כי הרבה מנהגים יש בדבר הגם כי לפי הנראה, רובם ככולם ממקום קדוש הם יונקים ומשני מאורות הגדולים הרבנים... כמורנו הרב משה קורדוורו מן החבריא של האר"י זלה"ה וכמורנו ר' יצחק לוריא זלה"ה.

כאמור, המנהג ללמוד תורה בליל שבועות התפתח בצורה יוצאת דופן תוך כמה עשרות שנים, מלימוד של חבורה מצומצמת בעיר המקובלים צפת לתופעה שהתפשטה על חלקים נרחבים מיהדות אירופה. לתופעה זו ניתן לתת שלושה הסברים:

א. סמכותה של ארץ ישראל: ברוב קבצי תיקון ליל שבועות מופיעה הסתמכות על חכמי ארץ ישראל. לדוגמה: בתיקון שנדפס בשנת 1648 נסמכים על ר' משה קורדוורו והאר"י, ובתיקון שנדפס בשנת 1795 בליוורנו, מסתמכים המדפיסים על החיד"א איש ארץ ישראל.¹⁵

ב. השפעתו של השל"ה: ר' ישעיהו הלוי הורביץ למד בצעירותו אצל המהרש"ל והמהר"ם מלובלין, והיה תלמידו של הרמ"א. הוא שימש ברבנות בפולין, ליטא, גליציה, אוסטריה ובקהילות פוזנן, מץ ופרנקפורט דמיין בגרמניה. השפעתו על יהדות אירופה הייתה אדירה כך שעדותו המהימנה על תיקון ליל השבועות של רבי יוסף קארו ורבי שלמה אלקבץ, וכן התלהבותו הגדולה מהמנהג, סחפו את כל יהדות אירופה אחריו.

ג. התפשטות ההלכה הקבלית באירופה: נראה שאין להתייחס למנהג תיקון ליל שבועות כמנהג יחיד, אלא כחלק מתהליך כולל של התפשטות ההלכה הקבלית בקהילות אירופה אחרי הסתלקות האר"י. בסקירה פשוטה ביותר ניתן להראות כי שניים ממפרישי השולחן ערוך המרכזיים שפעלו באירופה במאה ה-17, **המגן אברהם** (אותו ראינו לעיל) ור' דוד הלוי סגל, בעל **הטורי זהב**, הביאו את דברי הזהרה ואת דברי האר"י עשרות פעמים בפירושיהם בנושאים שונים ומגוונים.¹⁶ מכל האמור לעיל, ניתן לסכם ולומר כי המנהג ללמוד תורה בליל שבועות התקבל על כל קהילות ישראל כמנהג ולא כהלכה.¹⁷ יש להעיר כי מפאת היותו מנהג, נוצרו בו שינויים ותתי מנהגים שונים בין קהילה לקהילה בתקופות שונות כפי שנראה להלן.

3. שלוש חוויות בליל שבועות

ככל מנהג והלכה, טעם המנהג ללמוד תורה בליל שבועות היא לגרום לאדם הלומד לחוות חוויה נפשית מסוימת. נראה כי בטעמו של מנהג זה, ניתן להבחין בשלוש גישות, שהן שלוש תשובות לשאלה: מדוע אנחנו לומדים בליל שבועות? למעשה, מדובר בשלוש צורות בהן אפשר לחוות את ליל שבועות.

15. ראו: הרב מרדכי הכהן, "תיקון ליל שבועות", בתוך: דבורה והרב מנחם הכהן (עורכים), **תגים ומועדים**, ירושלים, 1978, עמ' 169-167.

16. ראו לדוגמה: **מגן אברהם**, סימן ו, סעיף קטן ט; שם, סימן נג, סעיף קטן ח; שם, סימן קא, סעיף קטן ג; שם, סימן קכז, סעיף קטן ג; שם, סימן שח, סעיף קטן יא; **טורי זהב**, אורח חיים, סימן ד סעיף קטן יב; שם, סימן נה סעיף קטן ד; שם, סימן קלב סעיף קטן א; שם, סימן רפח סעיף קטן ב; שם, סימן תקצא סעיף קטן ג.

17. עוד על כך, ראו: משה חלמיש, "מקומה של הקבלה במנהג", הרב דניאל שפרבר, **מנהגי ישראל**, ג, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשנ"ה, עמ' רכב-רכג. ראו דבריו של ר' יששכר בער בן ר' פתחיה משה, בעל **היש-שכר**: "מצווה גדולה ומעלה יתירה למי שעוסק בתורה בליל שבועות שכן כתוב בפרשת אמור דף הנ"ל - מתוכו דין" (**יש-שכר**, דיני שבועות, הלכה א).

3א. גישת השותפות

גישה זו משתקפת בספר הזוהר על פרשת אמור,¹⁸ אך על מנת להבין אותה עלינו להקדים ולעסוק מעט בענייני ספירת העומר. ע"פ ספר הזוהר, ר' חייא, ההולך בדרך ומשוחה עם ר' אבא, מתאר את ספירת העומר כזמן בו עם ישראל נטהר מטומאת מצרים, ומכין את עצמו לקראת חג השבועות. ר' חייא משווה את תהליך ספירת שבעת השבועות בספירת העומר, לספירת שבעת הנקיים שהאישה סופרת לפני שהיא נטהרת לבעלה:

'וספרתם לכם' וכו', לכם הוא בדיוק, כמו שאמרנו 'וספרה לה שבעת ימים', לה פירושו לעצמה, אף כאן לכם, פירושו לעצמכם. ולמה זה? הוא כדי לטהר במים עליונים הקדושים (- ע"י ספירת העומר) ואחר כך (בשבועות) יבואו ויתחברו במלך ויקבלו תורתו.¹⁹

על פי עיקרון זה לימוד התורה בליל שבועות הוא בעצם סופו של תהליך ספירת העומר וההיטהרות מטומאת מצרים:

בוא וראה, כל אדם שלא ספר חשבון הזה, אלו שבע שבתות תמימות, לזכות לטהרה זו, אינו נקרא טהור, ואינו בכלל טהור, ואינו שווה שיהיה לו חלק בתורה. ומי שמגיע טהור לאותו יום (- שבועות), והחשבון לא נאבד ממנו, כשמגיע ללילה ההוא (של שבועות), הוא צריך לעסוק בתורה ולהתחבר בה, ולשמור טהרה העליונה שמגיע עליו בלילה ההוא, ונטהר.²⁰

בהמשך אותה הדרשה בזוהר, מתאר ר' חייא את חג מתן התורה כחתונה הנערכת בין הקב"ה לבין התורה, ואת לומדי התורה שהכינו עצמם בימי הספירה, ל'שושביניה של הכלה בערב שלפני חופתה, הזוכים בעקבות כך לטהר עצמם ולמצוא חן בעיני החתן, דהיינו הקב"ה:

ובלילה ההוא, כנסת ישראל מתעטרת עליהם, ובאה להזדווג בהמלך, ושניהם מתעטרים על ראשיהם של אלו שזכו לזה.

רבי שמעון כך אמר, בשעה שנתאספו החברים אצלו בלילה הזה, נבוא לתקן תכשיטי כלה, כדי שתמצא למחר בתכשיטיה, ותקונה אצל המלך כראוי. אשרי חלקם של החברים. כשישאל המלך מן המלכה, מי תקן תכשיטיה, והאיר עטרוטיה, והשים תיקונה. ואין לך בעולם מי שיודע לתקן תיקוני כלה אלא החברים, אשרי חלקם בעולם הזה ובעולם הבא.²¹

ומסיים במשל המסביר את העניין:

18. ספר הזוהר, דף צז ע"א. וראו גם הקדמת ספר הזוהר דף ח ע"א, אותו ראינו לעיל.

19. ספר הזוהר, שם.

20. שם.

21. שם. ראו: משנה, תענית, ד, ח, ששם המשנה הממשילה גם היא את מתן תורה לחתונה: "צאינה וראינה בנות ציון במלך שלמה בעטרה שעטרה לו אמו ביום חתנתו וביום שמחת לכו, ביום חתנתו - זה מתן תורה, וביום שמחת לכו - זה בנין בית המקדש". וראו עוד בהרחבה: הרב מאיר בר אילן, "מיסטיקה וארוטיקה: הצד השווה שבין השתיים בעת העתיקה", בתוך: מהות, א, תש"ן, עמ' 141-146.

בדומה למלך, שהיה לו בן יחיד, בא לזווג אותו במטרוניא עליונה. מה עשתה אמו כל אותו הלילה. היא נכנסה לבתי האוצרות, והוציאה עטרה עליונה שסביב לה שבעים אבני יקר, ועיטרה אותו. הוציאה לבושים של משי, והלבישה אותו, ותיקנה אותו בתיקוני מלכים. לאחר מכן נכנסה אמו, לבית הכלה, וראתה עלמות שמתקנות עטרות ולבושים ותכשיטים לתקן אותה. אמרה להם, הרי תיקנתי בית טבילה במקום שמים נובעים, וכל הריחות והבשמים מסביב אלו המים, לטהר את הכלה שלי. תבוא הכלה, המטרוניא של בני, ועלמותיה, ויטהרו עצמן במקום ההוא שתיקנתי בית טבילה של מים חיים אשר עמי. אחר כך, התקינה אותה בתכשיטה, הלבשנה אותה בלבושיה, והעטרנה אותה בעטרותיה. למחר כשיבוא בני להזדווג במטרוניא, יתקן היכל לכולם, וימצא משכנו עמכם יחד.²²

דרשתו של ר' חייא שוזרת יחד שני תהליכים: תהליך הטהרה העצמית של האדם בספירת העומר לקראת קבלת התורה,²³ ותהליך ליזוי, קישוט ותמיכה בכלה, היא התורה, לקראת חתונתה עם הקב"ה. לדעתי ניתן לומר ששני תהליכים אלה יוצרים יחד תהליך תשובה אלטרנטיבי, דהיינו תהליך תשובה בו השב איננו רואה את עצמו כמרכז התהליך, אלא תהליך בו התיקון העצמי של הפרט יכול לבוא רק על ידי עזרה לתיקונו העצמי של הזולת, ושפיתוח האישיות העצמי שלו מחייב עזרה ואחריות כלפי הסביבה.²⁴ על פי גישה זו, האדם איננו יכול לתקן עצמו ולהכין את עצמו בצורה רצינית לקבלת התורה, אלא אם הוא יחווה חוויה של עזרה ותמיכה כללה, כלומר לתורה. על כן החוויה המושלמת של הכנה לקבלת התורה תהיה חוויה של ליזוי הכלה והתמיכה בה לקראת היום החשוב בחייה, ליזוי שנחשב לאחד מהגילויים הגדולים ביותר של מצוות ואהבת לרעך כמוך וגמילות חסדים.²⁵ ר' חיים ויטאל מסכם את דברים אלו בצורה יפה, בדברו על הצורך לטבול לפני תפילת שחרית של חג השבועות:

ובהגיע אשמורת הבוקר מעט קודם עלות השחר בעת שמשחירין פני הרקיע במזרח אשר אז נקודת אילת השחר כנודע. אז צריך שתטבול במקוה ותכוין אל המקוה העליון שהוא כתר עליון... וטעם הדבר הוא לפי שאנחנו כלילה הזו עושים ב' דברים, הא' הוא להמשיך את כתר העליון דזעיר אנפין על ידי עסק התורה כנוזר ואחר כך באשמורת הבוקר אנו נעשים שושבינים דמטרוניא רחל נוקבא דזעיר אנפין ומוליכין את הכלה הכלולה לבית הטבילה וטובלת במקוה העליון הנזכר שהוא הכתר הנזכר וגם אנחנו שושבינין דילה טובלים עמה ... ובחינת טבילת הכלה ושושבינין דילה נזכרים בספר הקדוש בפרשת אמור.²⁶

22. ספר הזוהר, שם.

23. ראו: ר' חיים בן עטר, **אור החיים**, פרשת אמור, פרק כג, פסוק טו.

24. על כך ראו בהרחבה: מרדכי רוטנברג, **מבוא לפסיכולוגיה של הצמצום – תיאוריה יהודית במדעי החברה**, ירושלים: הוצאת ראובן מס, 2010; הרב י.ד. סולוביצ'יק, **איש האמונה**, עמ' 36-41. וכן ראו: הרב יהודה אשלג, **הקדמה לספר הזוהר**, אות לא: "אלא שמתוך שמחשבת הבריאה היתה להנות לנבראיו, מכאן אנו למדים, שיש לו רצון להשפיע, ומתוך שאנו מוצאים בעולם הזה שהשפיע מתגדל בקורת רוחו בעת שמתרבים המקבלים ממנו, והוא מתאוה לייבוי המקבלים".

25. ראו בבלי, **סוכה** מט ע"ב: " דאמר רבי אלעזר: מאי דכתיב 'הגיד לך אדם מה טוב ומה ה' דורש ממך כי אם עשות משפט ואהבת חסד והצנע לכת עם אלהיך' ? 'עשות משפט' - זה הדין, 'ואהבת חסד' - זו גמילות חסדים, 'הצנע לכת עם אלהיך' - זו הוצאת המת והכנסת כלה לחופה".

26. ר' חיים ויטאל, **שער הכוונות**, עמוד פט.

גם ר' שלמה אלקבץ, בתיאורו את ההתגלות שחוו הוא ור' יוסף קארו, בעת לימודם בליל שבועות, מתאר את התורה המדברת עימם ככלה שציפתה בחוסר אונים לאותם לומדים שיצילו אותה ממצבה הגרוע ואומרת:

שמעו ידידי המהדרים מן המהדרים ידידי אהובי שלום לכם אשריכם ואשרי ילדתכם,
אשריכם בעולם הזה ואשריכם בעולם הבא אשר שמתם על נפשכם לעטרני בלילה
הזה אשר זה כמה שנים נפלה עטרת ראשי ואין מנחם לי ואני מושלכת בעפר חובקת
אשפתות. ועתה החזרתם עטרה ליושנה.²⁷

למרות שגישת השותפות מרכזית בשני מקורות יסודיים של מנהג תיקון ליל שבועות (רשב"י בספר הזוהר ור' חיים ויטאל כמייצגו של האר"י בשער הכוונות), היא איננה דומיננטית בספרי האחרונים²⁸ ובדרך כלל רמוזה בקצרה לצד "גישת התיקון" אותה נציג להלן.

3.3. גישת התיקון

בניגוד לגישת השותפות, הרואה במתן התורה אירוע רב פעמי המתרחש אחת לשנה ושיאו בשבועות, גישת התיקון רואה את מתן התורה כאירוע חד פעמי שאירע לפני אלפי שנים ושתפקידו בליל שבועות הוא לעסוק בזיכרון שלו ובתיקונו. כפי שנראה להלן, גישה זו מופיעה אצל רוב הפוסקים המרכזיים. במדרש שיר השירים רבה, אנו מוצאים את דברי ר' פנחס בשם ר' הושעיא:

עד שהמלך במסבו, עד שהמלך מלכי המלכים הקב"ה במסבו ברקיע כבר הקדים...
(משל) למלך שגזר ליום פלוני אני נכנס למדינה, וישנו להם בני המדינה כל הלילה.
וכשבא המלך ומצאם ישנים, העמיד עליהם בקלאנין בוקינס ושופר.²⁹ והיה השר של
אותה מדינה מעוררן ומוציאן לאפנתו³⁰ של מלך, והיה המלך מהלך לפניהם עד
שהגיע לפלטיץ שלו. כן הקב"ה הקדים... ישנו להם ישראל כל אותו הלילה לפי ששינה

27. מובא בשל"ה (ראו הערה 11). מעניין לציין שנראה שאחד הבתים בפיוטו המפורסם של ר' שלמה אלקבץ - "לכה דודי", מבטא את עיקרון התשובה האלטרנטיבית: "התגערי מעפר קומי לבשי בגדי תפארתך עמי, על יד בן ישי בית הלחמי, קרבה אל נפשי גאלה". בית זה פותח בהתעוררות השכינה מהעפר ולבישת בגדי תפארתה, ומתוך כך - "קרבה אל נפשי גאלה".

28. דוגמא מעניינת לספר המביא את גישת השותפות להלכה באופן ברור היא ספר **חמדת הימים** (נרפס בקושטא, תצ"ה), מועדים, נו ע"ד). בספר זה מובא בצורה ברורה הטעם הקבלי האלטרנטיבי לתיקון ליל שבועות: "וכבר נתפשט המנהג בכל תפוצות ישראל לנדד שינה מעיניהם בליל התקדש החג הקדוש הזה, ועומדים על עומדם, כל הלילה עוסקי בתורה נביאים וכתובים, לחבר את האוהל להיות אחד, ועוסקים בתורה שבעל פה רוב הלילה לקשט את הכלה הנעימה להכין אותה ולסעדה ליכנס לחופה למחר. ואמרו המקובלים שהיא סגולה נפלאה לזכות לבנים ובני תלמידי חכמים כמה שכתוב בזהר פ' אמור כדין מכריזין עליה ואמרי 'ואני זאת בריתי אותם אמר ה' רוחי אשר עליך ודברי אשר שמתים בפיך לא ימוש מפך ומפי זרעך ומפי זרע זרעך', עיינו שם". **חמדת הימים** הוא ספר העוסק במוסר קבלי, מנהגים ונוסחי תפילות ושם מחברו אינו ידוע. הספר הובא לדפוס בשנת 1731 באיזמיר על ידי ר' יעקב בר יום טוב אלגאזי שהיה ראש ישיבת בית אל ואב בית דין של ירושלים. ספר זה נחשד ע"י ר' יעקב עמדין כספר שבתאי שנכתב בידי נתן העזתי אך עם זה הוא היה מקובל מאוד בקרב חכמי ספרד. ר' חיים מוולוז'ין סבר שאף אם נתן העזתי כתבו עדיין אין בו פסול וכנראה שהוא כתב אותו לפני שנטה לשבתאות. גם בקרב החוקרים ישנה מחלוקת לגבי מחברו של הספר: אברהם יערי טוען כי מחבר הספר הוא רבי בנימין הלוי מצפת, גרשום שלום סובר כי נתן העזתי חיברו וישעיהו תשבי רואה בקבוצת תלמידי חכמים מאיזמיר שהושפעו מהשבתאות כמחברי הספר. על כך ראו: גרשום שלום, **מחקרי שבתאות**, תל אביב: עם עובד, תשנ"א, עמ' 250-288.

29. פירוש עץ יוסף: "וכתב הערוך עניין חצוצרות ושופרות המה. והמוסיף כתב פירוש יוני ובלשון רומי קרנות חצוצרות ושופרות".

30. פירוש עץ יוסף: "לקראת פניו".

של עצרת עריכה והלילה קצר... בא הקב"ה ומצאן ישנים, התחיל מעמיד עליהם בקלאנין... והיה משה מעורר לישראל, ומוציאן לאפנתי של מלך מלכי המלכים הקב"ה... והיה הקב"ה מהלך לפניהם עד שהגיע להר סיני... אמר ר' יצחק: זה הוא שמקנתן על ידי ישעיהו, שנאמר: מדוע באתי ואין איש קראתי ואין עונה הקצור קצרה ידי מפדות.³¹

המדרש מתאר את תחילתו של היום השלישי כאירוע מביך בו הקב"ה מגיע לכאורה בזמן ל"טקס" מתן תורה, ומגלה שבני ישראל ישנים (מכיוון שבתקופה זו של השנה הלילה קצר). על כן נאלץ הקב"ה להעיר את בני ישראל ע"י קולות וברקים על מנת שייאותו לקבל את התורה. על פי דברי המדרש, נותן **המגן אברהם**, ובעקבותיו פוסקים רבים,³² טעם לתיקון ליל שבועות:

איתא בזוהר שחסידיה הראשונים היו נעורים כל הלילה ועוסקים בתורה וכבר נהגו רוב הלומדים לעשות כן ואפשר לתת טעם על פי פשוטו לפי שישראל היו ישנים כל הלילה והוצרך הקב"ה להעיר אותם כדאיתא במדרש. לכן אנו צריכים לתקן זה.³³

מטרת הלימוד בליל שבועות ע"פ גישה זו היא לתקן את הטעות ההיסטורית של אבותינו בהר סיני. עם זאת, נראה שעל פי **המגן אברהם** תיקון זה הוא לכאורה תיקון שאין שכוו בצידו. מדיוק בדבריו, נראה שה**מגן אברהם** לא רואה בגישת התיקון המופיעה במדרש את הסיבה המרכזית למנהג, לכן הוא מתחיל את נתינת הטעם במילים: "ואפשר לתת טעם על פשוטו", זאת רק אחרי שהוא מבהיר שמקור המנהג הוא מדברי הזוהר, באופן דומה כותבים רבים מהפוסקים שאחריו. כך לדוגמה, פוסק ר' חיים דוד הלוי:

ידוע ומפורסם המנהג להיות ערים כל הלילה לעסוק בתורה. והטעם על דרך הפשט מבואר במדרש, שישראל היו ישנים כל אותו לילה והקב"ה הוצרך לעוררם לקבלת התורה, ואנו צריכים לתקן פגם זה. אבל חכמי האמת קשרו כתרים בסוד הלימוד בלילה זה כל הלילה. והם בני היכל הכלה ושושביניה וזוכים לברכות שמיים מעל וכו' ומובטח להם שיוציאו שנתם בשלום וכו'.³⁴

וכן הרב יצחק יוסף:

פשט המנהג בכל תפוצות ישראל להיות נעורים כל הלילה בליל חג השבועות ולעסוק בתורה, עד עלות השחר, וכמו שכתוב בזוהר הקדוש: 'חסידיה ראשונים' וכו'. וכן אמרו עוד בזוהר הקדוש: 'כל אלו שמתקנים התיקון בלילה הזה... וכו'. והסבירו האחרונים, שהטעם למנהג זה בליל חג השבועות, לפי שבשעת קבלת התורה היו ישראל נרדמים כל הלילה, והוצרך הקב"ה להעירם משנתם על ידי קולות וברקים שהיו לפני מעמד הר סיני. ולכן צריכים לתקן הדבר על ידי שנעמוד על המשמר בלילה הזה ונעסוק בתורה כל הלילה.³⁵

31. שיר השירים רבה, פרק א, פרשה נו.

32. לדוגמה: משנה ברורה, סימן תצד, ס"א, סעיף קטן א; כף החיים, אורח חיים, סימן תצד, סא, אות ו. וראו להלן בהערות 34 ו-35.

33. מגן אברהם, סימן תצד.

34. מקור חיים השלם, פרק קצו, סעיף ג.

35. ילקוט יוסף, סימן תצד, סעיף ו. וראו גם בשו"ת יחווה דעת, חלק ג' סימן לב.

ניתן להגיד כי הפוסקים יוצרים - על ידי המעבר מגישת השותפות לגישת התיקון - "הנמכת רף" מכוונת. אדם שאינו ראוי לא יראה בליווי הכלה חלק מתהליך אלטרנטיבי המביא בסופו של דבר גם את עצמו לתיקון, אלא תהליך אגוצנטרי שתכליתו היא טובתו והנאתו. במילים אחרות, אדם שלא יעשה את ההכנה לחג השבועות כראוי, לא יצליח להגיע למצב בו הוא יראה את תיקון הכלה כמרכזי ואת תיקונו העצמי כנלווה, אלא את תיקון הכלה כחלק מהתהליך לתיקון עצמו. המתח בין האלטרנטיבי והאגוצנטרי איננו ייחודי לליל שבועות ולמעשה הוא מקיף את כל חייו של האדם. עפ"י תורת הקבלה ובעקבותיה החסידות, מטרתו של האדם בעולם הוא העלאת הניצוצות הקדושים שנפלו לקליפות. כל פעולותיו של האדם צריכות להביא למטרה זאת של העלאת ניצוצות שתביא בצידה דבקות בקב"ה:

תכלית הכל בכל עבודתו של האדם בין בתורה ותפלה וכונת המצוות ובין בכונת האכילה, הכל כדי לברר ולהעלות נצוצי הקדושה מתוך עסקי הקלפות.³⁶

משימה זו איננה פשוטה כלל והמחיר שעלול האדם לשלם אם לא יעמוד בה הוא גבוה – הסתכנות באגואיזם שהוא למעשה עבודה זרה, כפי שנאמר בשם ר' ישראל מרוז'ין:

ישבו חסידים של הרבי מרוז'ין בחבורה ושתו, והנה נכנס הרבי. נדמה להם כי עיניו זועמות. "האם לא טוב בעיני הרבי", שאלו, "שאנו שותים? הלא אומרים, שכשחסידים יושבים בחבורה ושותים כאילו עוסקים בתורה!". "יש בתורה", אמר הרוז'יני, "כמה מילים שפעמים הן קודש ופעמים הן חול. כך כתוב: 'ויאמר ה' אל משה פסול לך שני לוחות אבנים', אבל כתוב גם כן: 'לא תעשה לך פסל'. מה טעמו של דבר, שאותה מלה עצמה היא כאן קודש וכאן חול? ראו-נא, הסיבה היא שהמלה 'לך' באה כאן לאחריה וכאן לפניה. הוא הדין בכל מעשה. במקום ש'לך' באה אחר כך – הכל קודש, ובמקום שבאה לפני כן - הכל חול".³⁷

יש מהוגי החסידות שרואים במשימה סבוכה זו את אחד מהניסיונות שניסה הקב"ה את אברהם:

'לך לך מארצך'. פירש רש"י ז"ל: להנאתך ולטובתך. וקשה, הלא זהו אחד מעשרה נסיונות, ואם הוא להנאתו וטובתו איך יחשב זה לנסיון?... והנה אברהם אבינו ע"ה שהיה אז צדיק הדור ועבד את ה' בכל לבבו, ועליו היו לתקן את עולם העשייה, ולצורך זה היתה הליכתו לארץ כנען אשר היתה אז בשפלות הדרגה, ומאידך גיסא היתה מושפעת מכל טוב הגשמי והרבה נצוצות הקדושים היו משוקעים שם, והיו צריכים שיעלו לשרשם בקודש, לכן צוהו הקב"ה שילך לשם ויראה לתקן ולהעלות כל דבר לשרשו בקודש. ודבר זה הוא להנאתו וטובתו, כי זאת היא הנאתו וטובתו הצדיק כאשר זוכה לתקן ולהעלות כל דבר לשרשו בקודש. אך כיוון שענין זה של העלאת הנצוצות הקדושים מהדברים הגשמיים יכול להיות רק באופן שכל עשייתם יהיו בכונה ברורה וזכה בלתי לה' לבדו, ולא יעלה על לבו ודעתו שום כונה והנאה עצמית ח"ו, והיא עבודה קשה ונסיון גדול יש בזה, לכן נחשב זאת לאחד מהעשרה נסיונות.³⁸

36. ר' יעקב יוסף מפולנאה, **תולדות יעקב יוסף**, יתרו. וראו: הרב אהרן ורטהיים, **הלכות והליכות בחסידות**, ירושלים: מוסד הרב קוק, תשס"ג, עמ' 30.

37. מרטין בובר, **אור הגנוז: סיפורי חסידים**, ירושלים ותל אביב: שוקן, 2001, עמוד 251.

38. ר' ישראל שלום יוסף פרידמן (האדמו"ר מבוהוש), **פאר ישראל**, פרשת לך לך.

גם במקרה שלנו מדובר בניסיון לא קטן. ר' חיים ויטאל, בעקבות **ספר הזוהר**, מפרט באריכות את ההשלכות החיוביות של ליווי הכלה ואדם שאיננו ראוי עלול להתבלבל ולראות בהם את העיקר.³⁹ אדם שאינו ראוי, או במילים מדויקות יותר - איננו מוכן לתהליך השותפות עלול לפספס לגמרי את מטרת תיקון ליל שבועות ולראות את התיקון כחג בצורה אגואיסטית, כלומר כתיקון עצמו בלבד. אולי זאת הסיבה שהמגן **אברהם**, שפעל כמה עשרות שנים אחרי האר"י, דחק את עצמו כדי לתת טעם על פי המדרש למרות שקרוב לוודאי שבקהילתו הכירו את טעם גישת השותפות. ניתן לומר שזאת גם הסיבה שהאחרונים כתבו במפורש את הטעם של גישת התיקון על פי המדרש, בעוד שאת הטעם של גישת השותפות על פי **ספר הזוהר** הם הסתירו בהפניה עלומה לדבריו בפרשת אמור: על מנת לאפשר לאלו המרגישים עצמם ראויים ומוכנים להשקיע ולעייץ בזוהר, לעשות זאת ולהכין עצמם לחג על פי גישת השותפות. למעשה יצרו הפוסקים שתי רמות של קיום המנהג, רמה גבוהה על פי הזוהר (גישת השותפות) ורמה מעט פחות גבוהה, על פי המדרש (גישת התיקון).

ג. גישת הציפיה

בדומה לגישת השותפות, רואה גישה זו את האירוע של מתן תורה כאירוע רב פעמי המתרחש בכל שנה מחדש, אך בניגוד לשתי הגישות בהן עסקנו עד כה, היא רואה בחוויית תיקון ליל שבועות חוויה של הכנה עצמית לקראת היום שלמחרת בלבד, בו עתיד להתרחש מתן התורה. בסיסה של גישה זו הוא בפירושו של ר' אברהם בן עזרא לפסוק "והיו נכונים ליום השלישי כי ביום השלישי ירד ה' לעיני כל העם על הר סיני" (שמות, יט, יא), המתאר את הכנתם של בני ישראל למעמד מתן התורה. וכך הוא מפרש:

אולי לא יישן אדם בהם בלילה, שישמעו קול ה' בבוקר, כדרך כהן גדול ביום הכיפורים.⁴⁰

ר' אברהם אבן עזרא, אינו הולך בדרכו של המדרש, וטוען כי בני ישראל לא ישנו בלילה שלפני מתן תורה, כמו הכהן הגדול שלא ישן כלל בלילו של יום כיפור.⁴¹ מי שקישר את דברי האבן עזרא לתיקון ליל שבועות הוא רבי שרגא פייביש שנעבאלג:

ולפי עניות דעתי לתת טעם משום דגם במתן תורה היו נעורים כל הלילה קודם קבלת התורה כמו שכתב האבן עזרא בפרשת יתרו כדרך כהן גדול ביום כיפור יעוין שם.⁴²

את השורשים לגישה זו ניתן למצוא בדברי ר' יחיאל מיכל הלוי אפשטיין **בערוך השולחן**:

39. ראו: **שער הכוונות**, שם: "ודע כי כל מי שלא ישן בלילה הזאת כלל אפילו רגע אחד ויהיה עוסק בתורה כל הלילה מובטח לו שישלים שנתו ולא יארע לו שום נזק בשנה ההיא וכמו שאמר הרשב"י בהקדמת בראשית וזה לשונו: 'דיפוק ההוא שתא בשלם וכו' עיינו שם. ולא עוד אלא שהוראת חיי האדם בשנה ההיא תלויה בעניין זה כי אם לא ישן כלל ודאי שלא ימות בשנה ההיא ודי בזה".

40. **פירוש אבן עזרא על התורה**, שמות, יט, יא.

41. עיינו: בבלי, **יומא**, כט ע"ב.

42. שו"ת **שרגא המאיר**, חלק ב', סימן ק"ב אות ל"ד. ר' שרגא פייביש שנעבאלג וצ"ל היה ראב"ד בקהילת ויזניץ בלונדון, הסתלק בשנת 2000 ונקבר בלונדון. חשוב לציין כי הרב עובדיה יוסף חולק על שיטתו של בעל **שרגא המאיר**, ואומר כי האבן עזרא דיבר רק על יחידי הסגולה שלא ישנו, בעוד ששאר בני ישראל ודאי ישנו בליל קבלת התורה, ראו: שו"ת **יחוזה דעת**, חלק ג, סימן לב.

והחסידים הקדמונים היו נעורים כל הלילה כדאיתא בזוהר וגם עתה הרבה עושים כן ובבוקר הולכים למקווה והכל זכר למתן תורה.⁴³

הן בערוך השולחן והן בשו"ת שרגא המאיר לא מוזכר כלל הצורך ללמוד תורה בלילה. העיקר, על פי שיטתם, הוא ההימנעות משינה לקראת מתן תורה.⁴⁴ ע"פ גישה זו, עיקר עניינו של הלילה, הוא הציפייה לקראת מתן תורה אשר איננה מאפשרת לאדם לישון כלל. ציפייה זו באה לידי ביטוי בצורה יפה בספרו של ש"י עגנון, עיר ומלואה:

איני זוכר מאימתי נוהג אני לומר בלילי שבועות אזהרות לרבינו שלמה בן גבירול, אבל מיום שנהגתי כן לא בטלתי ממנהגי זה אפילו שנה אחת. אין צריך לומר בזמן שדרתי בארץ אשכנז שמחבבים שם את הפיוטים, אלא אף כאן בארץ ישראל שאין אומרים פיוטים מנהגי אני לא בטלתי. אפילו בשעת הסכנה כשצרו הערביים על ירושלים ופגזים עברו על ראשינו לא מנעתי עצמי מבית המדרש בליל יום טוב קדוש זה וישבתי רוב הלילה כשם שהיו עושים בכל המקומות ובכל הדורות, זכר למעשה אבותינו בחודש השלישי לצאתם מארץ מצרים, שהיו נעורים כל אותו הלילה כשהם חרדים ומצפים לקבל את התורה מפי הגבורה.⁴⁵

בשתי נקודות עקרוניות נוגדת גישה זו את הגישות הקודמות בהן עסקנו - גישת השותפות וגישת התיקון:

א. מרכזיות הלימוד בליל השבועות: בגישת השותפות הלימוד הוא אימננטי ומרכזי להצלחתו של התיקון. תהליך טהרתו של האדם ותהליך התקנתה וקישוטה של הכלה תלויים בלימוד התורה. מכיוון שכך, כותב ספר הזוהר בפירוש שעניינו של הלילה הוא הלימוד.⁴⁶ גם הפוסקים המרחיבים את גישת התיקון רואים את הלימוד בלילה זה כמרכזי ומשמעותי, דוגמה לכך נמצא בדבריו של הרב עובדיה יוסף:

ואיש על העדה יעמוד על המשמר שיהיה סדר הלימוד כהלכה, ואשר יוציאם ואשר יביאם, ולכל יתאספו לשוחח בדברים בטלים, שיצא שכם בהפסדם.⁴⁷

לעומת חשיבות הלימוד המאפיין את גישת השותפות ואת המרחיבים בגישת התיקון, גישת הציפייה באה ממקום אחר לגמרי: עיקר עניינו של הלילה, על פי גישה זו, הוא תחושת הציפייה וההתרגשות

43. ערוך השולחן, אורח חיים, סימן תצד, סעיף ג.

44. גם ר' נתן, תלמידו של ר' נחמן מברסלב, רואה את המוקד בליל שבועות בכך שיש להישאר ערים, אך מכיוון שונה לגמרי. ראו: ליקוטי הלכות, הלכות חג השבועות, הלכה ב.

45. שמואל יוסף עגנון, עיר ומלואה, ירושלים ותל אביב: הוצאת שוקן, עמוד 702.

46. ראו הקדמת הזוהר דף ח ע"א: "שלמדנו, כל החברים שהם בני היכל הכלה, צריכים באותו הלילה, שלמחרתו (ביום השבועות), הכלה נועדת להיות תחת החופה עם בעלה, להיות עמה כל אותו הלילה, ולשמוח עמה בתיקונה שהיא מיתקנת בהם, (דהיינו לעסוק בתורה), ומתורה לנביאים, ומנביאים לכתובים, ובדרשות המקראות ובסודי החכמה. משום שאלו הם התיקונים שלה ותכשיטיה". וכן בדברי ספר הזוהר אותם הבאנו בתחילת הפרק: "כשמגיע ללילה ההוא (של שבועות), הוא צריך לעסוק בתורה ולהתחבר בה".

47. הרב עובדיה יוסף, חזון עובדיה, הלכות חג השבועות, סימן ה, הערה יח.

לקראת מתן התורה.⁴⁸ פועל יוצא מכך הוא שההכנה לקבלת התורה היא לא בהכרח הכנה שכלית-למדנית אלא בעיקר הכנה נפשית. על פי הגישה המצפה, התחושה בליל שבועות, דומה לתחושה של ילד שאינו מצליח להירדם בלילה שלפני יום הולדתו או בלילה לפני הטיול השנתי. זו תחושה של ציפייה שאיננה דורשת, וגם איננה מאפשרת, שום מעשה טכני של הכנה או התארגנות לקראת האירוע אליו אנחנו מייחלים. חוויה זו מעצימה את האירוע ומעניקה לו נופך קסום של מאורע שאינו תלוי במעשיו של האדם.

הציפייה היא מושג מרכזי בתודעה היהודית, ואף מופיעה בתלמוד הבבלי כאחת השאלות אותן שואלים את האדם בשעה שמכניסים אותו לבית דין של מעלה:

אמר רבא: בשעה שמכניסין אדם לדין אומרים לו: נשאת ונתת באמונה? קבעת עתים לתורה? עסקת בפריה ורבייה? צפית לישועה? פלפלת בחכמה? הבנת דבר מתוך דבר?⁴⁹

השאלות שנושאל האדם בעת עומדו לדין הן בעיקרן שאלות טכניות הנוגעות להתנהלות האדם בעולם: האם מסחרו התנהל ביושר? האם קבע עתים ללימוד התורה על מנת שלא יימשך כל היום במסחרו?⁵⁰ האם עסק בהמשך קיומו של העולם ע"י הולדת צאצאים? וכן שאלות הנוגעות באופן שבו הוא למד את התורה. ברשימת השאלות הטכניות הללו, מופיעה, כנטע זר לכאורה, השאלה "צפית לישועה"? עיון מעמיק יותר בשאלות אלו, מגלה כי לולא הציפייה הזאת שאר השאלות נשארות ברמה טכנית, ללא מעוף רוחני וללא קשר עם הקב"ה. כלומר, אדם יכול לשאת ולתת מתוך ערכים אוניברסאליים של יושר ואמינות. גם אל התורה ניתן להתייחס כאל כמערכת ערכים אוניברסאלית. השאלה "צפית לישועה"? העומדת כאבן הראשה במרכזה של סדרת השאלות בדברי רבא, היא זו שהופכת את המעשים הטכניים למעשים יהודיים של עשייה מתוך תחושה של ציפייה לישועה גדולה. ישועה זו, תלויה היא אמנם במעשיו הטכניים של האדם, אך היא תלויה לא פחות בתפילותיו ובתחושת הציפייה שלו.

ניתן אף לטעון כי אדם המיישם את גישת הציפייה בצורה האידיאלית והמושלמת ביותר, לא יוכל ללמוד מרוב התרגשות לקראת המאורע הגדול של מתן תורה העתיד להתרחש ביום שלמחרת. כשמדובר בגישה זו, אין זה שייך בכלל לעסוק במצב שבו הציבור אינו לומד ומתעסק בדברים בטלים,⁵¹ שהרי אדם המתרגש ומצפה למתן תורה לא מסוגל לדבר דברים בטלים. אפשר לומר שגישת הציפייה יוצרת חוויה אותנטית יותר מאשר הגישות האחרות, שכן בה האדם לא צריך לבצע מעשה המבטא את עניינו של הלילה או גורם לו לחוות את החוויה אותה הוא "אמור" להרגיש. על האדם פשוט לחוות את הלילה בצורה הפשוטה ביותר שלו. אולי זאת גם הסיבה שמעיר הרב עובדיה יוסף בשו"ת יחוה דעת שרק יחידי הסגולה לא ישנו בליל מתן התורה במדבר סיני. רק הם הגיעו למצב הזה

48. ביטוי נוסף לגישה המצפה ניתן לראות בספרי החסידות. לדוגמה ראו הרב חיים דב שטרן (עורך), **נר ישראל**, כרך ב, בני ברק, תשנ"ט, עמ' פד, שם מתוארת שיחה בין ר' ישראל מרודין לאחד מחסידיו: "פעם ישב חסיד אחד בשלחנו הטהור של רבינו מרדכי זי"ע בליל שבועות, והרהר בלבו: הלוא צריכים לומר כעת 'תיקון לליל שבועות' וע"י 'שולחן ערוך' של רבינו אני נמנע מזה, רבינו שהרגיש במחשבתו נענה ואמר: הראשי חיבות של ת'ערוך ל'פני ש'ולחן הוא אותו הראשי חיבות של ת'יקון ל'ליל שבועות". גם אדמו"רים אחרים נהגו לערוך את שולחנם הטהור בליל החג כפי שמראה באריכות ר' יצחק מאיר ליברמן, ראו: הנ"ל, **חג השבועות - דיני ומנהגי חג השבועות**, בני ברק, תשנ"ז פרק ו, סימן ו, הערה יא.

49. בבלי, **שבת**, לא ע"א.

50. ראו פירוש רש"י שם, ד"ה 'קבעת עתים': "לפי שאדם צריך להתעסק בדרך ארץ שאם אין דרך ארץ אין תורה הוצרך לקבוע עתים לתורה דבר קצוב שלא ימשך כל היום לדרך ארץ".

51. כפי שראינו לעיל בדברי הרב עובדיה יוסף **בחזון עובדיה**.

של ציפייה שאיננה נותנת מנוח לקראת מתן התורה בעוד ששאר בני ישראל התייחסו למתן התורה בשוויון נפש יחסי.⁵²

ב. בניגוד לשתי הגישות האחרות, גישת הציפייה איננה רואה בליל שבועות לילה שיש בו חוסר שצריך לתקן. גישת השותפות שואפת להעביר את האדם תהליך תיקון של חיסרון אובייקטיבי של הפלה לקראת חתונתה, בשילוב עם תיקון עצמי, כסיכום תהליך התיקון הגדול של ספירת העומר. באופן דומה, גישת התיקון רואה בליל השבועות תיקון של המבוכה ההיסטורית של עם ישראל בפני הקב"ה בבוקרו של יום מתן התורה. לעומת שתי גישות אלה, ניתן לומר כי גישת הציפייה רואה בליל שבועות אירוע כמעט רומנטי, של ציפייה נאיבית שאיננה לוקחת בחשבון את מה שעלול להשתבש, ועל כן היא איננה חוששת אלא רק מצפה ומתרגשת. על דרך המליצה, אפשר להגיד שהיחס בין הגישה המצפה לגישה המתקנת הוא כיחס שבין ילדה המצפה לחתונתה ומדמיינת את עצמה בשמלת כלה לבין כלה ערב חתונתה החוששת ומנסה להכין את עצמה לחיים משותפים ולבניין בית משותף עם בעלה. אין הכוונה שהגישה הציפייה היא גישה פסולה. הציפייה והשאיפה הן מהיסודות לחיים בריאים נפשית. על מנת שחיי היום-יום לא יישחקו את האדם, הוא חייב לצפות למציאות מושלמת נטולת משברים וכישלונות. דומה הדבר לכך שחיל שאינו רואה את חייו כחיי לוחם המצוי במציאות קסומה, לא ישרוד את המסעות הקשים של הטירונות. כמו כן, סטודנט שאינו מדמיין את עתידו המקצועי כזוהר ומשמעותי, לא יוכל לעבור את המבחנים הקשים בדרך אל התואר.

הבנה מעמיקה של גישת הציפייה דווקא כן טומנת בחובה את עניין חשבון הנפש, כפי שמטיב לבטא מרטין בובר בתיאורו את נאמו של החוזה מלובלין בחג השבועות:

אבל ירק זה בו אנו מקשטים את כתינו היום, לא בא לזכר ההתגלות שאירעה לפנינו. ההתגלות מצויה לעינינו, חיה היא וקיימת. מה שנתרחש לפנינו מתרחש עכשיו. אין אנו מעלים זכרו של מה שהיה, אנו עצמנו מקיימים את המעון, אנו עצמנו מצפים לקדושה. אמר הרבי מברדיטשוב: אם אדם זוכה, הוא שומע בכל שבועות את הקול הקורא: "אנוכי ה' אלוהיך". אם נזכה נשמע אותו עכשיו כאן. אם מוכנים אנו לשמוע, הרי אנו שומעים. היאך יוכל הקול לסרב לנו – הרי אלינו הוא פונה, אותנו הוא מחפש! 'אייכם', שואל הוא, 'אתם שאני אלוהיכם? האם ישכם? האם ישכם עוד?' כתוב: "והר סיני עשן כולו מפני אשר ירד עליו ה' באש ויעל עשנו כעשן הכבשן ויחרד כל ההר מאד" ... ואנחנו כאן עומדים לרגלי ההר ורואים אנו את ענן העשן הראשון, חשים אנו את החרדה באיברינו. אבל השומעים אנו גם את הקול, הקורא לנו מראש ההר: "אנוכי ה' אלוהיך" ? אם מוכנים אנו לשמוע הרי אנו שומעים.⁵³

גם אדם ראוי, כלומר אדם שהכין את עצמו וכעת הוא מוכן ומזומן לקבל את התורה ומחמת ציפיותו הוא לא מחויב וגם איננו זקוק ללימוד תורה ולהכנה חיצונית לקראת מתן תורה, יכול לשאול את עצמו את השאלה: "האם אני ראוי" ? או "האם אני מוכן" ?

52. חזון עובדיה, שם.

53. מרטין בובר, גוג ומגוג, תל אביב: הוצאת ידיעות אחרונות, 2007, עמוד 108. על שאלת ה"איכה" ראו: מרטין בובר, דרכו של אדם על פי החסידות, ירושלים: מוסד ביאליק, תשי"ז - 1957, עמ' 7-13.

השונה בין גישת השותפות וגישת התיקון לבין גישת הציפייה לפי דברינו, הוא שגישת הציפייה דורשת מן האדם לשאול את השאלות העמוקות יותר, הפנימיות יותר, הנוגעות לנפשו וליחס הבלתי אמצעי שלו עם אלוהיו ועם עצמו. אם כך, אולי אף ניתן לומר שאדם שהכין את עצמו לא יכול לשבת בשלווה לקראת מתן התורה וללמוד בנחת. הוא טרוד בשאלות האם הוא מוכן והאם הוא ראוי. אף בדברי הגמרא ניתן לראות שאדם טרוד, פטור מחובות הלכתיות מסוימות,⁵⁴ וברור לנו שבבית מדרשו של ר' יעקב יצחק הורביץ - "החווה מלובלין", שבו למדו כמה מגדולי החסידות דוגמת "היהודי הקדוש" מפשיסחה, ר' שלום רוקח מבעלז, ר' אורי מסטרליסק ואף ר' מנחם מנדל מקוצק, לא פסקו מלימוד התורה לדברים של מה בכך. אם כן אפשר לראות בגישת הציפייה, גם שאיפה לחשבון נפש עמוק ופנימי יותר, חשבון נפש החודר אל תוך הקשר הרגיש ביותר בין האדם לבין קונו ובין עצמו. אולי דווקא זאת הסיבה שבעטיה גישת הציפייה מיועדת לאנשי סגולה בלבד, לאותם המסוגלים להפוך את ליל שבועות ללילה של חשבון נפש פנימי ועמוק, ולא להפוך אותו ללילה של התעסקות בדברים בטלים ושיחות סתמיות מחוץ לכותלי בית המדרש.

4. מה ללמוד בליל שבועות? - ליל שבועות כחוויה קהילתית

"תיקון ליל שבועות"⁵⁵ בנוי בעיקרו על שני מקורות:

א. דברי ספר הזוהר:

כפי שכבר ראינו לעיל, ספר הזוהר מסביר במפורש מאילו ספרים יש ללמוד בליל שבועות:

שלמדנו, כל החברים שהם בני היכל הכלה, צריכים באותו הלילה, שלמחרתו ביום השבועות, הכלה נועדת להיות תחת החופה עם בעלה, להיות עמה כל אותו הלילה, ולשמוח עמה בתיקוניה שהיא מיתקנת בהם, דהיינו לעסוק בתורה, ומתורה לנביאים, ומנביאים לכתובים, ובדרשות המקראות ובסודי החכמה. משום שאלו הם התיקונים שלה ותכשיטיה.⁵⁶

על פניו, נראה כי ספר הזוהר מצמצם את מבחר הספרים מהם יש ללמוד בליל שבועות, אך יש לקחת בחשבון את תקופת כתיבתו של הספר.⁵⁷ הספרות התורנית בזמנו של רשב"י לא כללה הרבה יותר מאשר תנ"ך, מדרשים וכן משניות שעדיין נלמדו בעל פה. עם זאת, ניתן לראות הכוונה מסוימת בסדר הלימוד: מתורה לנביאים וכתובים, ומשם לתורה שבעל פה.

ע"פ דברי ספר הזוהר, מביא ר' חיים ויטאל⁵⁸ סדר לימוד מדוקדק ומפורט הכולל את שלושת הפסוקים הראשונים והאחרונים מכל פרשה בתורה ומכל ספר בנביאים ובכתובים, ועוד קטעים מלאים מהתנ"ך הקשורים לענייניו של החג: מעמד הר סיני (מתוך פרשיות יתרו ומשפטים), עשרת הדיברות (מפרשת ואתחנן), ספירת העומר (מפרשת אמור), מגילת רות, ההפטרה לשבועות (תחילת ספר

54. ראו: בבלי, ברכות, טז ע"א.

55. בפרק זה, שלא כמו בפרקים הקודמים, במושג "תיקון ליל שבועות" נתייחס לטקסט ולא לאירוע.

56. הקדמה לספר הזוהר, דף ח ע"א.

57. לגבי זמן חיבורו של ספר הזוהר ראו הערה 3.

58. ר' חיים ויטאל, שער הכוונות, עמ' פט. מחיבת הקיצור לא הבאתי את הטקסט במלואו.

יחזקאל) וההפטרה הנקראת בשבועות ביום-טוב שני של גלויות⁵⁹ (מתוך ספר חבקוק). לאחר לימוד פסוקי התנ"ך, כותב ר' חיים ויטאל שיש לעסוק בסודות התורה ובספר הזוהר - כל אחד על פי השגתו.

ב. חכמי צפת:

מתיאורו של השל"ה⁶⁰ אותו ראינו בפרקים הקודמים, עולה כי ר' יוסף קארו ור' שלמה אלקבץ לא קראו את שלושת הפסוקים הראשונים והאחרונים של כל פרשה וספר, אלא עסקו בקטעים המתארים את בריאת העולם (מפרשת בראשית), מתן תורה (מפרשות יתרו ומשפטים), עשרת הדיברות (מפרשת ואתחנן), הסתלקות משה רבנו (מפרשת וזאת הברכה), הפטרות שבועות (מספר יחזקאל ומחבקוק) והוסיפו גם את מזמורים יט וסח בתהילים, מגילות שיר השירים ורות בשלמותן, הפסוקים האחרונים של דברי הימים, את סדר זרעים מהמשנה וכן לימוד "על דרך האמת" הלא הוא לימוד בתורת הסוד. במחצית הראשונה של המאה ה-18, זמן לא רב אחרי דברי השל"ה, מסתייג בעל החק יעקב,⁶¹ מנושאי כליו של השולחן ערוך, מן המנהג לקרוא את התיקון בליל שבועות:

עוד כתבו האחרונים שלא לישן בלילה רק לעסוק בתורה והשכר הוא גדול וכבר נתפשט המנהג הזה בעיני המון עם ללמוד יחד בעשרה על פי התיקון ולומר קדיש וטובלין כשיאור היום ויש טובלין בערב הרגל. ובבית מורי חותני זקני הגאון לא נהגו כך ללמוד בעשרה רק כל אחד ואחד לומד ביחידות כי עיקר תיקון לא תיקנו רק בפני עמי הארץ שאינן יודעין ללמוד על כן אומרים התיקון.⁶²

החק יעקב מתאר את התפשטות המנהג לקרוא את התיקון בעשרה, אך מוסיף שמכיוון שהתיקון נועד לעמי ארצות שאינם יודעים ללמוד, בבית חותנו לא נהגו לקרוא את התיקון אלא למדו תורה כל אחד בעצמו.

גישה שונה מגישתו של החק יעקב אנהנו יכולים למצוא בדברי החיד"א,⁶³ בספרו לב דוד:

וזה מנהג קבוע ברב ישראל, יצאו קבוצים, פמליות פמליות, ללמוד באהבה תיקון המסודר, ויאר את הלילה, ואשר הן לו כסף לעשות הדברים כמשפטן, יזהר לקרות הסדר המתוקן מרבנו האר"י זכר צדיק לברכה, והוא המפורסם בכל תפוצות ישראל מכמה מאות שנים.⁶⁴

החיד"א ממשיך ואף תוקף את התופעה ללמוד קטעים שאינם כלולים בתיקון ליל שבועות המקורי:

ויען שמעתי, כי קצת לומדים קבעו ללמוד פרק מהרמב"ם, מהי"ד החזקה, ויש שלמד האיידרא, ולא רצו ללמוד תיקון האר"י זכר צדיק לברכה – פסוקי התחלת הפרשיות ונביאים וכתובים וסופן. את קסתי נתתי, אשר לא טוב עשו לעשות במה לעצמן

59. מעניין לראות כי ר' חיים ויטאל, הפועל בארץ ישראל, מתייחס למנהגים הנהוגים בגלות.

60. של"ה, שם.

61. ר' יעקב בן יוסף ריישר, פעל באשכנז בסוף המאה ה-17 ובמחצית הראשונה של המאה ה-18. התפרסם בעיקר בזכות תשובותיו בשו"ת שבות יעקב.

62. חק יעקב, אורח חיים סימן תצ"ד סעיף קטן א' ד"ה עוד.

63. ר' חיים ויטאל, פעל בעיקר בארץ ישראל אך גם בצפון אפריקה ובאיטליה במאה ה-18.

64. לב דוד, פרק לא.

ולשנות מנהג כל ישראל, והגם כי יאמרו כי דלים הם ולא אסיקו בסתרי תורה, כמה דמסיק תעלה מבי כרבא, והתיקון הלז בנוי ומשכולל על פי הסוד. רוח יזרעו, כי הגם כי לא ידעו רזי התורה, מכל מקום, חיובא רמיא עליהו ללמוד הסדר הלז בכלל כל ישראל, ומה גם, כי כן יסד המלך, רבנו האר"י זצ"ל, ובשגם לא ידעו ולא יבינו על מה אדניה הוטבעו - קריאתה זו הלילא. ומה גם דמפורש בזוהר הקדוש דתיקון לילה זה, למעלי באורייתא מתורה לנביאים, ומנביאים לכתובים, ובדרשות דקראי, וברזי דחכמתא עיין שם. ובכך, ישתקע ולא יאמר שום לימוד כלילה הקדושה הזו, עד אשר יקראו מתורה לנביאים ומנביאים לכתובים ואחר כך ילמדו במקום שליבם חפץ – בזוהר הקדוש ובמאמרי המדרש המודפסים אצל התיקון כי בזה יצאו ידי חובה אמרי קודש בספר הזוהר. והתימה על האנשים האלה, המשנים מנהג כל ישראל, דמי שאמר לקרות הלילה הזה בחבורה, שהם רשב"י וחברוהי קדישין והאר"י זכרוננו לברכה, הן הם אמרו שילמדו תנ"ך וכו'. ומאחר דנחתי לקיים דבריהם, מדוע מאנו לקבל הסדר דתיקון רבנן? ואשרי הנזהר בהם בשמרם עקב רב, ועם שונים אל תתערב.

החיד"א רואה בתיקון הספציפי שיצא מבית מדרשם של רשב"י והאר"י חלק אימננטי מהמנהג ללמוד בליל שבועות, שהרי אותם אלה שתיקנו את המנהג ללמוד בליל שבועות קבעו גם מה יש ללמוד בתיקון זה, ואין שום טעם לשנות את המנהג. על כן, דוחה החיד"א את השינוי במנהג ואת הרצון ללמוד ספרים וקטעים אחרים שאינם מופיעים בתיקון המקורי. הברל משמעותי נוסף בין דבריו לבין דברי החק יעקב, הוא שהחיד"א רואה ברצון לשנות וללמוד קטעים אחרים דווקא רצון של עמי הארצות שקשה להם להבין את דברי הזוהר, ולא של תלמידי החכמים שיכולים להסתדר בקלות יחסית עם הקטעים המופיעים בתיקון.

עדות נוספת לכך שחל שינוי במנהג ניתן למצוא בשערו של הקובץ "תיקון ליל שבועות" שהודפס בשנת 1827⁶⁵ בונציה:

לעומדים בבית ה' בליל התקדש חג השבועות כפי דעת הקדוש בעל שני לוחות הברית... ואין להוסיף עליו, וממנו אין לגרוע, וגם המדפיסים הקדמונים לא יצאו מן הכלל הזה. אבל אחרונים סרו מני דרך עץ החיים למורנו הרב חיים ויטאל זצוק"ל והוסיפו מסברתם כמה וכמה ענינים שלא מדעת הרב ז"ל... וגם לאיש שחשקה נפשו ויודע להגות דבר בעתו באידרא רבה וזוטא וספר דצניעותא ומנין המצוות ועין יעקב וכו' יש בידינו לספק ולמלאות חפצו ולעשות כרצון איש ואיש.⁶⁶

ניתן להסיק דברים דומים מדיונם של הגאון ר' אליהו מווילנה ור' יעקב קרנץ (המגיד מדובנא) בליל שבועות, שהתרחש במחצית השנייה של המאה ה-18. תיאור המעשה מתחיל בכך שהגר"א עוסק בתיקון ליל שבועות והמגיד מדובנא לומד גמרא:

...ראה הגר"א מווילנה, שאורחו החביב יושב ועוסק בתורה כבכל ימות השנה, ניגש אליו ושאל אותו: ומה טעם אין כבודו קורא בתיקון ליל שבועות כפי המנהג? אמשול לו משל לרבנו – החזיר המגיד מדובנא – למה הדבר דומה? לאותם הסוכנים הנוסעים

65. המדפיסים ציינו את שנת ההדפסה כך: "שנת לא תוסיף – תקפ"ז", זאת על מנת לתת חיזוק לכוננתם אותה כתבו בפירוש בשער הקובץ.

66. ניתן לשער כי הביטוי "כרצון איש ואיש" נלקח מהפסוק: "והשתיה כדת אין אנס כי כן יסד המלך על כל רב ביתו לעשות כרצון איש ואיש" (מגילת אסתר, א, ח), בצורה מכוונת כביקורת על אותם המוסיפים על התיקון המקורי.

מטעם הסוחרים הסיטונים שבכרכים ודוגמאות בידם, חתיכות שונות של ארג מכל מין, ועל פי הדוגמאות האלה הם מוכרים סחורות שונות לסוחרים ולחנוונים שבעיירות הקטנות, על מנת להמציא להם אחרי כן מאת הסיטונים את הסחורה לפי הכמות הדרושה. כמובן, יש ערך לדוגמאות אלה, אם במחסני הסיטונים ישנה סחורה לרוב מכל מין ומין, אבל הדוגמא כשהיא לעצמה, מבלי שתהא במחסן סחורה מן המוכן במידה מספקת – אין לה כל ערך. בליל שבועות – המשיך המגיד מדובנה את דבריו – צריכים אנו להראות דוגמאות מכל מה שקרינו ושנינו ולמדנו בתורה שבכתב ובתורה שבעל פה במשך כל השנה, וקטעי הפסוקים והמאמרים שבתיקון ליל שבועות הן הן הדוגמאות מכל מין: מתורה, מנביאים וכתובים, ממשנה ותלמוד וכדומה, אבל הדוגמאות האלה יש להן איזה ערך, רק כשהן יוצאות מפי רבנו, אשר צבר לו באוצר חכמתו סחורה לרוב מכל המינים... אבל אדם כמוני, שלא קראתי ולא שניתי ולא למדתי כלום כל השנה, אם אבוא בליל שבועות להראות את הדוגמאות בשעה שמחשני ריק לגמרי הרי אני מביא עצמי לידי גיחוך...⁶⁷

על פי סיפור זה ניתן להסיק כי הגאון מווילנה הקפיד ללמוד את התיקון, לכן הוא העיר למגיד מדובנה כשלא נהג כך. כמו כן, על ידי המשל החרף של המגיד מדובנה, ניתן לראות שהוא תופס את תיקון ליל שבועות כקובץ שרק אותם אלה שלמדו כל השנה ומילאו את כרסם בתורה יכולים "להרשות לעצמם" לעסוק בו בליל שבועות.

כפי שראינו בפרקים הקודמים, הלימוד בליל שבועות הוא מנהג, לכן קשה היה לפוסקים לקבוע שיש ללמוד דווקא את תיקון ליל השבועות ולא ספרים וקטעים אחרים. דוגמה לכך היא פסיקתו של הרב עובדיה יוסף **בחזון עובדיה**:

והן אמת כי מרן החיד"א בספר לב דוד כתב שהמנהג המפורסם בכל תפוצות ישראל מכמה מאות בשנים לקרות בחבורה הסדר המתוקן מרבינו האר"י. והוא מנהג קבוע ברוב ישראל... מכל מקום כיוון שיש גם כן טעם על פי הפשט כמו שכתבנו בפנים בסעיף ה' מהאחרונים אין למחות בידם. ומה גם שהוגד לי מפי מגידי אמת שכן נהג הגאון ר' אברהם יצחק קוק ועוד מגדולי רבני אשכנז, ללמוד בליל חג שבועות בספר המצוות להרמב"ם.⁶⁸ וידוע המשל של המגיד מדובנא הרב הגאון רבי יעקב קרניץ זצ"ל שאמר להגר"א על זה. ורק מהיות טוב לחוש לדברי רבותינו המקובלים נכון שלא לפרוש מן הציבור וללמוד התיקון בכנופיא... והשי"ת לא ימנע טוב להולכים בתמים.⁶⁹

הרב חיים דוד הלוי, ממשיך את שיטתו של החיד"א, ועומד על הצורך ללמוד דווקא את התיקון ולא קטעים אחרים. עם זאת הוא שומר על כבודם של אלו שאינם מסוגלים ללמוד זוהר

67. הרב י.ל. מימון, **שרי המאה**, כרך ב, ירושלים: מוסד הרב קוק, 1961, עמ' 95.

68. אישוש לכך ניתן למצוא בהערת הרצי"ה קוק בסידור **עולת ראייה** (חלק ב' עמוד שד): "נהגו רוב הלומדים להיות ערים על הלילה ולעסוק בתורה. היה נוהג אבי אדוני מורי ורבי הרב ז"ל ללמוד ברבים במשך הלילה את ספר המצוות להרמב"ם ז"ל, בהמשך משנה לשנה, בהרחבה והעמקה של בירור ענייניו. ובהפסקה, אחת או שתיים, שהיו עושים בינתיים, עסקו בתשבחות שירי קודש מעניין החג ושמחתו".

69. **יחזה דעת**, שם, סימן ו, הערה כא.

בתשובה למכתבך מיום י"ג ניסן דנא, בעניין סדר הלימוד בליל חג השבועות, ואם מותר לכם בני הישיבה ללמוד סדר הרגיל שלכם וכו', אשיבך בקצרה, כי כל דברי הפוסקים בזה ידועים הם, והעיקר שכיון שסדר לימוד זה מפורש יוצא מדברי הזוהר הקדוש בהקדמה "לעסוק בתורה מתורה לנביאים" וכו'. ומה כוחנו שנבוא לשנות דברי הזוהר הקדוש. ועוד אוסיף לך טעם, שראוי לאדם ללמוד גם תורה לשמה ממש, לקיים מצוות בוראו ללא כל מטרה, וכל לימוד שאדם לומד יש בו הנאת הידיעה והשלמות שהוא משיג. ולכן ראוי לפחות פעם אחת בשנה ללמוד תורה לשמה פשוטם של דברים.⁷⁰ אבל האמת אומר שלבעלי בתים פשוטי עם שאינם יכולים בשום פנים לכוף עצמם ללמוד את אידרא, ולכן יוצאים לחוץ לדבר דברים בטלים, ודאי שטוב יותר שילמדו מה שליבם חפץ. וכך תיקנתי בבית הכנסת גדול בראשון לציון (לפנים), שאותו חלק מן הצבור שלא רצו ללמוד את האידרא, למדו תהילים בכנופיה ומנענו כך תקלה גדולה. אבל לתלמידי חכמים כמותכם עדיף שתלמדו הלימוד המתוקן על פי חכמי האמת...⁷¹

לסיכום ניתן לראות כי **החק יעקב** נשאר כדעת מיעוט. רוב הפוסקים אומרים כי עדיף ללמוד את תיקון ליל שבועות אינם רואים בו פתרון לעמי ארצות שאינם מסוגלים ללמוד, אלא הלימוד שצריך לעסוק בו כלל הציבור, תלמידי החכמים ועמי הארצות.

ברצוני להציע אפשרות למסקנה נוספת העולה בין השיטין בתשובותיהם של הפוסקים וחורגת מהחלוקה הטכנית של לימוד טקסט זה או אחר, היכולה להאיר את חג השבועות באור מעט שונה. על אף המחלוקת הברורה ביניהם ניתן למצוא מכנה משותף לכלל הפוסקים הדנים בעניין הלימוד בליל השבועות. הן בעל **החק יעקב** והן החיד"א מחפשים בצורה ברורה את הפתרון עבור עמי הארצות, עבור אלו שאינם מסוגלים לעסוק בטקסט שהם רואים כנעלה ביותר. שניהם נלחמים על מקומם של בעלי הבתים בבית המדרש בתיקון ליל השבועות ומוכנים לוותר לטובת מטרה זו על הלימוד שהוא מבחינתם אידיאלי. מגדיל לעשות בעל **החק יעקב** ואומר כי כל עניינו של התיקון הוא פנייה לעמי הארצות - שזאת הייתה מטרתם של חכמי הזוהר וחכמי צפת בתקנם את תיקון ליל השבועות.

ביטוי לכך ניתן למצוא גם בשו"ת **יחווה דעת** בהמשך לתשובתו לגבי חובת לימוד התיקון בליל שבועות אותה ראינו לעיל:

ואם רוב הציבור קוראים התיקון, אין ראוי ליחידים לפרוש מהם וללמוד תלמוד או רמב"ם וכמו שאמרו חז"ל: לא יהא אדם עומד בין היושבים או יושב בין העומדים ולא קורא מקרא בין השונים משנה ולא שונה משנה בין הקוראים מקרא. כללו של דבר אל ישנה אדם ממנהג הבריות.⁷²

70. עליי לציין כי אינני מזדהה עם טעם זה שמביא רח"ד הלוי, ועם הגדרתו את מושג התורה לשמה. ראו: מוטי מטלון, "לימוד תורה לשמה", בתוך: אריאל פינקלשטיין (עורך), **נתיבה**, א, נתיבות, תשס"ו, עמ' 261-301.

71. שו"ת **עשה לך רב**, כרך ה, עמוד שסה (שאלה ס). וכן **במקור חיים השלם**, שם: "ויש להקפיד על סדר הלימוד שנתבאר בזוהר: תנ"ך, זוהר והמדרשים. ותימה על המשנים מנהג כל ישראל, שכן מי שאמר לקרות בלילה זה בחבורה שהם רשבי" וחבריו הם קבעו סדר לימוד זה".

72. שם.

את התשובה הנותנת מקום לאדם לבחור מה הוא מעדיף, למה הוא מתחבר וכמה הוא מעוניין לעסוק, בוחר הרב עובדיה יוסף לסיים באמירה נחרצת שאסור לאדם לשנות מדרך הציבור ולעסוק בדבר אחר. מאחורי קביעה זו ישנה אמירה עמוקה כי עיקר עניינו של ליל שבועות הוא לימוד התורה של הציבור כולו: תלמידי החכמים עם עמי הארצות.

השורשים לגישה זו נמצאים כבר בדברי החיד"א,⁷³ הכותב כי בכל יום טוב מתגלים "אורות עליונים" שפעלו בזמנו של האירוע ההיסטורי אותו אנחנו מציינים ביום זה ולכן יום טוב הוא זמן המסוגל לקנות את אותו הכוח ולאמץ אותו.⁷⁴ למשל: כוח החירות מתגלה בחג הפסח וכוח האמונה בחג סוכות. לגבי הכוח אותו ניתן לאמץ בחג השבועות אומר החיד"א כך:

כל קבל דנא, כי בא מועד, ימים אשר נחו בהם היהודים לפני ההר הגדול במעלה, הלא מזער כמידתו לכל רוח נשברה. ההר חמד, אלהים, הר סיני זה, שם ישבנו והיינו לאחדים, ויחן שם ישראל כאיש אחד ועל ידי זה פסקה זוהמתנו וזכינו לקבל התורה. ומן היום ההוא והלאה, הימים הללו קודש הם ומסוגלים לטהר. ואף גם זאת, **ימים טובים לקנות ענוה ואחדות עם ישראל** כאשר היה לימים ראשונים במעמד המופלא והנורא לפני הר סיני ואף גם להבין ולהשכיל בתורה... ואם כן, אם יתעורר האדם בימים האלו, ניצב על הקושרים קשר של קימא בענוה ובאחדות והשתדלות להבין התורה לפי מדרגתו - אין ספק דשעתא קיימא ליה, יעשה לו סגולה יותר ויותר משאר ימים... ויחן שם ישראל כאיש אחד, באחדות נמרץ וזכינו לקבל התורה הקדושה. איכו השתא עת הזמיר הגיע, אם תעירו ואם תעוררו את האהבה, לדבק בתורה ועבודה ואהבת רעהו - אין ספק כי רשפי אש התעוררותם יערה עליהם רוח ממרום וגמירי: הבא לטהר מסייעין אותו... ולפי הדבקות והתעוררות האדם לשוב ולתלמוד תורה ולענוה כן יעשה לו. זכה - מוסיפין לו דכילין ליה בקבא רבא.⁷⁵

החיד"א קובע כי עיקרו של חג השבועות הוא קניית ענוה ואחדות. דברים אלו מסיתים לגמרי את הדיון מדיון על לימוד טקסט מסוים ומדיון על חוויה פרטית מסוימת בחג השבועות. חג השבועות הוא זמן המסוגל להשיג שני עניינים: ענוה ואחדות ודרכם את ההשגה בתורה.

ענוה ואחדות הם למעשה שני צידיו של אותו המטבע. חברה שפרטיה ענווים, לא רואים את עצמם כמרכז,⁷⁶ מסוגלים לוותר על מאווייהם הפרטיים ויודעים לתת לזולתם את המקום הראוי לו, היא חברה שיש בה אחדות. וכך גם להפך, חברה שיש בה אחדות, בה הפרט מרגיש מספיק בנוח - היא חברה שבה הפרט לא צריך להיאבק על מקומו, וממילא מרשה לעצמו להתנהג בענוה ובשלווה עם עמיתיו לחברה. במילים אחרות, בחברה המורכבת מפרטים אינטרסנטים שונים, הפרט חייב לשמור על

73. **לב דוד**, פרק כט. החיד"א כותב זאת בהקשר של חג הפורים.

74. רעיון זה איננו יחודי לחיד"א ומופיע במקומות שונים. ראו לדוגמה: מהר"ל, **גבורות השם**, פרק מו; רמח"ל, **דרך השם**, חלק ד פרק שמיני; ר' יוסף חיים, **בן איש חיל**, חלק ד, כלה א; הרא"ה קוק, **אגרות הרא"ה**, כרך ב, אגרת שע"ח.

75. **לב דוד**, פרק לא.

76. את זיהוי המושג "ענוה" כאלטרצנטריות וכמוכנות לעזור לזולת בלי תמורה מוחשית, ניתן לראות ב**אבות דרבי נתן** (שכטר), נוסחא, א, פרק ז: "למוד בני ביתך ענוה, שבזמן שאדם ענוותן ובני ביתו ענוותנין כשבא עני ועמד על פתחו של בעל הבית ואמר להם אביכם יש בכאן? ואמרו לו הן בוא והכנס, עד שלא נכנס ושולחן היה ערוך לפניו. נכנס ואכל ושתה וברך לשם שמים נעשית לו נחת רוח גדולה. ובזמן שאין אדם ענוותן ובני ביתו קפדנין ובא עני ועמד על פתחו ואמר להם אביכם יש בכאן? ואומרים לו לא וגוערין בו והוציאו בניפה". וראו גם: אליהו רוזנהיים, **פסיכולוגיה בהוויית היהדות**, ישראל: הוצאת מודן, 2008, עמ' 101-121. כמו כן ראו: מרדכי רוטנברג, **מבוא לפסיכולוגיה של הצמצום – תיאוריה יהודית במרעי החברה**, ירושלים: ראובן מס, 2010, עמ' 46-47.

האינטרסים של עצמו על מנת שהם לא ייפגעו. לעומת זאת, בחברה נטולת אינטרסנטים פרטיים, כלומר חברה בעלת אינטרס משותף, יכול הפרט לחיות בשלווה בגלל שאף אחד מהפרטים האחרים באותה חברה לא יאיים על מקומו.⁷⁷ כשם שעל פי דברי הזוהר שראינו בפרק השלישי לעיל, התיקון העצמי הוא תיקון אלטרצנטרי העובר דרך תיקון הזולת, גם כאן הפוסקים מציבים עמדה ברורה כי התיקון הפרטי, ההשגה הפרטית בתורה, חייבת לעבור דרך הענווה – הדאגה לזולת, ותיקון החברה. גם מעמד מתן תורה המקורי התאפשר רק בזכות חנייתם של עם ישראל "כאיש אחד בלב אחד" (לעומת שאר החניות שהיו "בתרעומת ובמחלוקת"),⁷⁸ על ידי משה רבנו שהיה העניו מכל אדם,⁷⁹ ובהר סיני שהוא השפל שבהרים.⁸⁰

הדרך לקבל את התורה, כיחידים וכחברה, היא דרך האחדות. רק כך אפשר לעמוד באתגר הגדול שמציב הקב"ה לעם ישראל לפני מתן התורה: "והייתם לי סגולה מכל העמים כי לי כל הארץ. ואתם תהיו לי ממלכת כהנים וגוי קדוש".⁸¹

חג השבועות הוא למעשה תמרור המזכיר לנו כחברה, כעם, את תפקידנו וחובתנו, אותם מגדיר יפה הראי"ה קוק במאמרו על חג השבועות:

כי חובתנו היא לא רק להיות אנשי קודש בתור אנשים פרטיים, כי אם גם ובייחוד להיות ממלכת כהנים וגוי קדוש ולשאוף ליסוד ממלכתי מקודש, שהוא כדאי להיות נקרא בשמו עוד מלפני ההתהוות של העולם המעשי וכל סאונו, מיסוד התורה שקדמה לעולם, ומיסודו של דוד מלך ישראל החי וקיים, ועמך כולם צדיקים לעולם ירשו ארץ, במהרה בימינו אמן.⁸²

עניינו של חג השבועות הוא לא רק השגותיו של האדם הפרטי, אלא יצירה, או חיזוק, של קהילה לומדת, המקבלת יחד את התורה. קהילה של ציבור המורכב מתלמידי חכמים שתורתם אומנותם ומבעלי בתים העמלים לפרנסתם ומשתדלים לקבוע עיתים לתורה, ומסוגלים לשבת יחד ולעבור תהליך של לימוד והפנמה. קהילה המורכבת מפרטים המסוגלים לוותר כל אחד על חווייתו הרוחנית האגוצנטרית-פרטית, על מנת ליצור חוויה רוחנית קהילתית. אתגר זה דורש מכל אחד מחלקי החברה

77. עומד על כך הרב יהודה לייב אשלג: "כי זהו דאי גמור, אם שש מאות אלף איש מסתלקים מכל עסקיהם לצרכי עצמם, ואין להם שום עסק בחייהם, רק לעמוד על המשמר תמיד, שלא יחסר שום צורך לחבריהם. ולא עוד, אלא שיעסקו בזה באהבה עצומה בכל לבבם ונפשם, ככל גדרה של המצווה ואהבת לרעך כמוך, או ברור בלי שום ספק, שאפס כל צורך מכל יחיד מחברי האומה לדאוג בשביל קיומו עצמו, ונעשה משום זה פנוי לגמרי משמירת קיומו עצמו, ויכול לקיים בנקל את המצווה של ואהבת לרעך כמוך, בכל אותם התנאים המבוארים. כי איך תיפול עליו דאגה על קיום עצמו, בה בשעה ששש מאות אלף איש אוהבים נאמנים, עומדים על המשמר הכן בהשגחה עצומה, שלא יחסר לו כלום מצרכיו" (מתן תורה, (אור הגנוז, שנת ההוצאה לא ידועה, עמ' ל"ה). ניתן להתייחס לדברי הרב אשלג כאל אמירה סוציאליסטית קלאסית של דאגה סוציו-אקונומית של הכלל למען הפרט. לענ"ד יש בדבריו אמירה עמוקה יותר הנוגעת ליחסים הנפשיים שבין האדם לחברו, של צמצום עצמי, ונתינת מקום לאחר להתבטא וליצור במרחב החברתי הבין-אישי.

78. פירוש רש"י, שמות, יט, ב, ד"ה זיחן שם ישראל'.

79. במדבר, יב, ג.

80. "...דבר אחר, גאות אדם תשפילנו. זה תבור וכרמל שבאו מסוף העולם מתגאים לומר שאנו גבוהים ועלינו הקב"ה נותן את התורה. ושפל רוח יתמן כבוד. זה סיני שהשפיל את עצמו לומר שאני נמוך, ועל ידי כך תמן הקב"ה כבודו עליו ונתנה עליו התורה, וזכה לכל הכבוד הזה, כמה דתימא: וירד ה' על הר סיני..." (במדבר רבה, פרשה יג, דה זיהי המקריב).

81. שמות, יט, ה-ו.

82. מאמרי הראי"ה, חלק א, "ממלכת כהנים", ירושלים, תשד"מ, עמ' 174. ההדגשה במקור.

להתגמש: מצד אחד על בעלי הבתים להתאמץ ולעסוק בתכנים שהם לא מורגלים בהם (לפי החיד"א), ומאידך על תלמידי החכמים לקבל את המצב הזמני שבו לא כל באי בית המדרש הם תלמידי חכמים (על פי החק יעקב), ואולי אף נכפה עליהם ללמוד ספרים שאינם מביאים אותם לידי סיפוק (כפי שפוסק הרב עובדיה יוסף).

את חשיבות הקהילה ניתן לראות ברבים מהחגים ומהאירועים בישראל: חובת הציבור לבנות לעצמו בית כנסת כמקום כינוס,⁸³ וחובת התפילה במניין. כמו כן, באירועים פרטיים קיימת חובה הלכתית על הפרט לשתף את הציבור בשמחתו, או להבדיל, בצערו.⁸⁴ כך גם בשבועות: חווית קבלת התורה חייבת להיות חוויה קהילתית, חוויה שבה כל הציבור - תלמידי החכמים ובעלי הבתים - לוקח חלק ואינו מרגיש עצמו "אורח" בעולם התורה. רק כך אנחנו יכולים לשחזר בימינו את ביטויה האדיר של האחדות "כאיש אחד בלב אחד" ולקבל את התורה כראוי.

5. סיכום והצעה לדיון

בסיכומי של המאמר ברצוני לשתף את הקורא בשתי תובנות עיקריות שעלו והתחדדו בי בעקבות כתיבתו.

בשלוש החוויות שאותן מוזמן היהודי לחוות בליל שבועות, ניתן לראות מיקרו קוסמוס של החוויה היהודית בכלל והחוויה במועדים בפרט. כאמור בפרק השלישי, מטרת המנהגים היא להעביר אותנו חוויה נפשית מסוימת ולהעביר לנו מסר מסוים. ואכן ביום יום אנחנו רואים סמלים וטקסים רבים שעניינם הוא להעביר את האדם ואת הציבור חוויה נפשית המתאימה לאותו המאורע, לדוגמה: זמירות השבת המאחדות את המשפחה ויוצרות אווירה מרוממת וטהורה יותר על שולחן השבת, ניגוני ההליכה לחופה המרגשים את הציבור ועוזרים לו להזדהות עם הזוג העומד לבוא בכרית הנישואין, ועוד דוגמאות רבות ומגוונות. במועדים ניתן לראות את הטקסיות הזאת ביתר שאת: האכילה והלינה בסוכה בחג הסוכות, החוויה המטלטלת של ליל הסדר בפסח, והתיקון בליל חג השבועות. רוב החוויות היהודיות הן חוויות מדמות: ישיבת המשפחה בליל הסדר מדמה את אותו פסח מצרים שאירע לפני אלפי שנים, החיים בסוכה מדמים את חייו של עם ישראל תחת כנפי השכינה במסעותיהם במדבר ותיקון ליל שבועות מדמה (או מתקן) את מצבם של עם ישראל לקראת מתן התורה.

בבואנו לקראת החגים ובעצם בבואנו לחיות את חייו כיהודים עלינו לשים לב: האם אנחנו לא נסחפים אחרי המנהגים? האם אנחנו לא שוכחים את האירוע עצמו, את תפקידו ואת מסריו?

83. עיינו: שולחן ערוך, אורח חיים, סימן קנ.

84. ראו: בבלי, כתובות, ז ע"ב. וראו גם: הרב י. ד. סולוביצ'יק, אדם וביתו, ישראל: הוצאת ידיעות אחרונות, 2009, עמ' 43: "האדם צריך ליחבר לדאגה, איש שלומו אשר יוכל לבטוח בו, הן בשעות משבר, כאשר המצוקה מכה ומכבידה, והן בשעות של תהילה, שעה שהאדם חש מאושר ושבע רצון. בשני המקרים מתגבר ביותר הצורך לחלוק את תחושת הייאוש או את רגשות השמחה. כאשר אתה בוטח במישהו וחולק עמו את צערך וכאבך, יכול אתה להקל מן המשא הכבד שעליך ויגונך פוחת והולך. העובדה שיש מי שמקשיב לסיפור הכאב, יש לה לכשעצמה השפעה גואלת על הסובל האומלל. הפסוק בספר משלי מלמד כי 'דאגה בלב איש ישיחנה', אך הקריאה הדרשנית של המילה האחרונה, כאילו הוא 'ישיחנה', מציעה כי 'ישיחנה לאחריים'. מאידך גיסא, היכולת לחלוק בשורות טובות עם האחר מגדילה את שמחתו ואת אושרו של האדם שזכה לחסד האלוקים. משום מה לא יכולים לא חווית היגון ולא רגשי השמחה להיוותר בגדר חוויות מנותקות ומשותקות. אם הן נותרות בכבליהן, אזי היגון גדל והשמחה נפגמת. הן היסורים והן חווית האושר דוחקים, עולים על גדותיהם, ודוחפים את האדם לעשותם לחוויה קהילתית. כעת יודע אני עד כמה אדיר הוא הרחף לחלוק את היגון ואת השמחה עם האחרים. אוי לו לאדם אם הוא בוטה או רוקד כשאין נפש חיה לידו. 'בכו תבכה בלילה'."

אינני אומר שעלינו לבטל או לוותר על חלק מהמנהגים. לא זו מטרת הדברים. המנהג הוא כלי חשוב ומשמעותי המעביר אותנו את החוויה הייחודית שאותה עלינו לעבור ביום-יום, בשבת או במועד. המנהג גם משאיר אותנו ב"גבולות הגזרה" הרצויים לאותו אירוע או אותו מועד. שירי השבת לדוגמה משאירים את המשפחה באווירה מכובדת ושמחה ו"מונעים" משולחן השבת להפוך לארוחה ריקה וסתמית. כפי שאמרנו, רק "יחידי הסגולה" יכולים לחוות את חג השבועות על פי גישת הציפייה, רק הם מסוגלים לשבת כל הלילה בלי תיקון או לימוד מסודר ולצפות ציפייה אמיתית לקראת מתן התורה בבוקר.⁸⁵ רוב העם זקוק למנהג על מנת לא להידרדר לשיחות של דברים בטלים אלא אדרבה, לחוות את החג בצורה אופטימאלית.

עם זאת, חובה עלינו לראות את הגישה הזו כקו ריקע, כאידיאל מולו אנחנו מגדירים את עצמנו. כוונתי לומר שעם קיום המנהגים השונים עלינו לזכור ולהזכיר כי עיקר החג הוא לא המנהגים, עיקר השבת הוא לא השירים על השולחן ועיקרה של החתונה אינו טמון בריקודים או בניגונים. עיקר הכוונה שלנו, עיקר ההכנה שלנו ועיקר החוויה שלנו צריך לסבוב סביב הטעם של החג וסביב חשבון הנפש שהוא דורש מאיתנו לבצע. המנהגים, המאכלים והשירים מהווים רק כלי ואל לנו להפוך אותם לתוכנו של החג.

מחשבה נוספת המלווה אותי סביב חיבור המאמר עוסקת ביחס בין בני הישיבות ובעלי הבתים בימינו. הישיבה הגבוהה (ובמידה מסוימת גם הישיבות התיכוניות) הופכת, לטוב ולמוטב, את החוויות המשפחתיות לחוויות ישיבתיות. קבלת שבת במנגינת קרליבך האקסטטית בישיבה, מדברת הרבה יותר אל נפש התלמיד והוא מתחבר אליה הרבה יותר מאשר קבלת השבת בבית הכנסת של בעלי הבתים בו הוא מתפלל עם אביו. זמירות השבת בישיבה הופכות להיות חלק אינטגרלי הרבה יותר מזמירות השבת המסורתיות בבית אבא ופעמים רבות נוצרים אף שינויי מנהג בתפילה על פי מנהג הישיבה. ברמה הרחבה יותר יוצרת מגמה זו שתי חוויות, שני מימדים של החיים היהודיים - מימד הישיבות ומימד בעלי הבתים. מימד של חוויה עוצמתית תוך הכנה, לימוד וחיבור ומימד של חוויה עוצמתית פחות ואף מתנצלת, של בעלי בתים העמלים לפרנסתם ומשתדלים להתכונן לחוות כמה שאפשר את אורירת החג.

באופן מסורתי מחלקות הישיבות הגבוהות את החגים לחגים ישיבתיים וחגים משפחתיים, לכולי עלמא יום כיפור הוא חג הנחוג בישיבה ואת חג הפסח וחג הסוכות מציינים בחיק המשפחה. חלוקה זו באה לידי ביטוי ביציאה המסורתית לחופשת "בין הזמנים" ויש לה השפעה אדירה על אופיים של החגים הללו. אם ליל הסדר היה נחוג במסגרת ישיבתית הוא היה ליל סדר שונה לחלוטין מליל הסדר המשפחתי - הרבה פחות פולקלורי והרבה יותר למדני. הוא הדין גם לגבי חג הסוכות.

חג השבועות גם הוא נחשב לחג ישיבתי. לקראת חג השבועות מתכוננים התלמידים לשיעוריהם המיוחדים של ראש הישיבה והרמ"ם אל תוך הלילה, לחברותות, לטבילה במקווה ולתפילת הוותיקין שבסוף הלילה. חג השבועות בישיבות מאופיין בנהירה של בוגרים, חיילים וחברים לישיבה ובאווירה מרוממת של לימוד תורה וקבלתה יחד כחבורה מלוכדת הלומדת תורה במשך כל השנה ומגיעה לשיאה בליל החג. לעומת זאת, בבתי כנסת רבים מאופיין החג בהתנצלות מסוימת של הלומדים שאינם מיושבי בית המדרש ביום-יום, על אף ההשתתפות בשיעורים תורניים (יותר ופחות) המועברים על ידי מתפללי בית הכנסת או רבנים העוברים מבית כנסת לבית כנסת לאורך הלילה.

הנתק בין החוויה הישיבתית לחוויה ה"בעלי-בתית" צורם במיוחד בעקבות דבריו של החיד"א⁸⁵ אותם ראינו בפרק הרביעי. הרי חג השבועות ראוי להיות חג של קהילה, חג של ציבור!

85. ראו בפרק השלישי לעיל.

לדעתי, על מנת ליצור חוויה קהילתית המשלבת את תלמידי החכמים ובעלי הבתים חובה על הישיבות הגבוהות לפתוח את שעריהן בפני בעלי הבתים ואף להתאים את תוכן השיעורים ולוח הזמנים בלילה (או לפחות בחלקו) ליכולתם התורנית של האורחים הרצויים.

ליל השבועות הקהילתי יכול וצריך להוות קרש קפיצה לקשר בין הישיבה והקהילה אליה היא משתייכת. על ידי לימוד משותף וקבלת תורה משותפת באירוע השיא של מתן התורה יתפתחו קשרי ידידות בין תלמידי הישיבה וחברי הקהילה ויכולה להיווצר פלטפורמה לקשר קהילתי-ישיבתי לאורך השנה. קשר שיכול לבוא לידי ביטוי בהקמת בית מדרש קהילתי לדוגמא, או על ידי תפילות משותפות בשבתות ובחגים, אימוץ תלמידי הישיבה על ידי משפחות הקהילה, חברותות במשך השבוע, אירועי שיא במהלך השנה ועוד. ההזדמנות של ליל שבועות קהילתי יכולה להוות גם הזדמנות אדירה לחינוך תלמידי הישיבה לאחריות חברתית, לתיקון אלטרצנטרי שבו הם יודעים ומוכנים לוותר על חויתם הרוחנית האגוצנטרית פרטית על מנת לחוות חוויה רחבה וגדולה הרבה יותר כחלק מקהילה, כחלק מציבור.

הן בית המדרש והן הקהילה יראו את שכרם במהלך זה. תלמידי החכמים היוצאים מבית מדרש היודע להיות חלק מקהילה, בחג השבועות ובמשך השנה, הם תלמידי חכמים איכותיים יותר, תלמידי חכמים שיש באמתחתם את היכולת לראות את המציאות בצורה מורכבת ועמוקה יותר מאשר ההסתכלות הצרה של ארבע קירות בית המדרש, תלמידי חכמים היודעים להאיר פנים ולצאת מעצמם על מנת לעזור לזולת בשעת צרתו. כמו כן, קהילה שבמרכזה עומד בית מדרש שכזה תהיה קהילה ערכית יותר, רחבה ועמוקה יותר ורוחנית יותר.